

ISSN 0352-5007 | UDC 821.16+811.16(05)

**ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА
СЛАВИСТИКУ**

93

НОВИ САД • 2018

Александар Лома
Филозофски факултет, Београд
loma.aleksandar@gmail.com

СТСРП. СЕБРЬ, С.-Х. ЗАСТ. С(Р)ЕБАР У
ОПШТЕСЛОВЕНСКОМ И ИНДОЕВРОПСКОМ КОНТЕКСТУ*

*Трајим Јомиловање
за себра
што niche и умире као права
у заборав из заборава
Десанка Максимовић, 1964.*

Предмет рада је порекло старосрпског назива за припаднике нижег друштвеног слоја *sebri*. Најпре се дају прегледи старосрпских и доцнијих потврда (1), историјских интерпретација (2) и досадашњих етимолошких тумачења овог термина (3). Затим се сумира компаративна евиденција (сродне речи у другим словенским језицима, позајмљенице из словенског у језицима ји. Европе, балтски облици који се различито просуђују, могућа иранска паралела) и изводе се закључци о изворној семантици термина (4). На крају бива критички преиспитан проблем његове крајње етимологије (5). Варијантност облика објашњава се различитим дисимилацијама првобитног предлошка са два *r, највероватније староиранског порекла.

Кључне речи: друштвена терминологија, етимологија, словенски, балтски, ирански.

The paper deals with the origin of Old Serbian word designating people from the lower social class *sebri*. Firstly an overview of its Old Serbian and later attestations (1), of its historical interpretations (2) and of the previous attempts at etymologising it (3) is presented. In the following the comparative evidence is summarised (comprising the related words in other Slavic languages, the borrowings from Slavic in the languages of Southeast Europe, the Baltic forms, that are variously interpreted, as well as a possible Iranian parallel) and conclusions about the original meaning of the term are drawn (4). Eventually the problem of its ultimate etymology is reconsidered (5). The variety of forms is explained as a result of various dissimilations of a proto-form with two r, most probably of Old Iranian origin.

Keywords: social terminology, etymology, Slavic, Baltic, Iranian.

1. Пошврде

Реч *себръ* помиње се са својим изведеницама укупно петнаест пута у трима старосрпским изворима: трипут у српскословенском преводу

---

* Овај прилог настао је у склопу рада на пројекту 178007 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Синтагмата Матије Властара (Синт.), насталом убрзо након грчког изворника из 1335, једанаест пута у тек коју годину млађем законнику цара Стефана Душана (ДЗ), проглашеном 1349, и једанпут у једном писму из 1412. Доцније, током XVI–XIX века, у млађем лику *себар* са варијантом *сребар*, обилно је, са својим изведеницама, посведочена у Дубровнику, али и на ширем простору Далмације и Хрватске, како код штокавских, тако и код чакавских и кајкавских аутора и лексикографа; Вук ју је унео у друго издање свога речника са потврдом из Дубровника.

1.1. XIV век

1.1.1. Синтагмат Матије Властара

У преводу Властарове правне компилације *сѣри*, sg. *сѣрь* стоји за гр. εὐτελεῖς ‘прости људи’ у опозицији према *ѣвѣци*, sg. *ѣвѣцѣ* ‘угледни чланови друштва’, што бива предано са *пѣтѣннын*, *пѣтѣнь* (Синт. 506, 509–510, 523). У сва три случаја за „просте“ преступнике предвиђају се строже и у већој мери понижавајуће казне него за „угледне“, који по правилу бивају поштеђени телесног кажњавања.

1.1.2. Законик цара Стефана Душана

У истом духу је већина прописа који се тичу себара у Душанову законнику (ДЗ). У његовим казним одредбама себар бива противстављен властелину (§§ 53, 85, 94), властелину и властеличићу (§ 55), властелину и добром човеку (§§ 98–99), пронијаревићу (§ 106) тако што се за њега редовно прописују другачије санкције него за те категорије. Новчане глобе за себре по правилу су мање него за властелу, али бивају пропраћене телесним казнама, што јасно сведочи о слабијем имовном стању и мањем угледу себара у односу на више друштвене слојеве. Издвајају се два члана ДЗ поникла пре на подлози домаћег обичајног него ли римско-византијског права. Чланом 69 забрањује се „себров збор“ под претњом физичког кажњавања учесника (зборника) и организатора (поводчија). Претходи сегмент ДЗ где се одређују обавезе зависним категоријама људи, отроцима и меропсима (§§ 67, 68), а у следећем, 70. члану помињу се *малн људѣ* као подложни работама. У члану 152, за који се Душан позива на закон из времена свога деда краља Милутина (1282–1321) прецизира се, у вези са састављањем пороте, тројна подела друштва на веље властеље, средње људе и *себрдије*.

1.2. XV–XIX век

После Душанова времена реч не долази у законправним споменицима. Пишући 1412. године Дубровчанима, требињски властелин Љубиша Богданчић употребљава *сѣри* у значењу „сељаци, простаци“ да опише учеснике једног инцидента. Управо таква, погрдно интонирана употреба речи *себар* и њених изведеница преовлађује у потврдама наредних столећа са

запада српско-хрватског језичког простора (RJA 14: 768–770; 779). „Себарство“ се супротставља племенштини, с тим што је у већини примера та опрека морално-интелектуална (себар је припрост човек или подлац) а не друштвено-правна. Изузетак је глагољско писмо Криштофора Франкапана из 1527. где је реч о тадашњим дешавањима у Туропољу јужно од Загреба: „Кнез Иван в Лукавци разчина оне убоге племените људи отијући је пода се подбити и себри је учинити“.¹ Дакле, у то позно доба и на том терену назив *себар* је могао означавати феудалног подложника.

1.2.1. Вук у другом издању Српског рјечника из 1852. бележи акценат *сѣбар*. Није извесно да ли је тада реч још постојала у живој употреби. Милас је сврстава међу оне речи из Дубровника у Вукову речнику које се у његово време више нису користиле „Sad narod ne razumije ove riječi“ (Milas 1898: 24). Том податку треба поклонити више поверења него Јиречековој супротној тврдњи „In Ragusa ist es [*sebar*] in dieser Bedeutung [‘ignobile, plebeo’] noch wohlbekannt“ (Jireček 1900: 212). У сваком случају, аутентичност Вуковог акцента – који је играо одређену улогу у етимолошким интерпретацијама речи, в. ниже 3.5.2–4. – сумњива је. Реч су пре њега са нагласком забележила два дубровачка лексикографа раног XVIII века, Матијашевић (рукописни речник из 1715–16) и дела Бела (речник објављен 1728). Обојица наглашавају *sēbar*, *sēbra*. У дела Белином систему акцентуације, циркумфлекс може стајати за неоакут или за дугоузлазни (прави или „кановачки“) нагласак, што значи да је изворни дубровачки лик био *сѣбар, *сѣбра* < **себр̃а̃*, са накнадним дужењем кановачког типа, најпре у косим падежима. Одатле даље произлази закључак о првобитно циркумфлексној интонација коренског слога, који се слаже са акцентом источнословенских облика (в. ниже 4.2.1).²

2. Историјске интeрпeрeтaциje

2.1. Себри између властеле и отрока

Када је реч о себрима у склопу устројства српске средњовековне државе, јасно је да се они налазе при дну друштвене лествице, а поставља се пре свега питање да ли се тај назив у време када се помиње у законодавним споменицима односио на слободне или на феудално потчињене људе, или је био примењив на обе те категорије. Чињеница је да се термин *себри* никад не помиње у контекстима где се одређују феудалне обавезе категоријама зависних људи какве су меропси, парици, сокалници. Његов ула-

¹ Acta Croatica 231, овде пренесено из глаголице у ћирилицу.

² Увиде изнете у овом одељку дугујем колеги Орсату Лигорију, који се у новије време најозбиљније бавио акцентом дубровачког говора и његовим историјатом (Ligorio 2016). Оно што у својој дисертацији пише о *sēbar* на стр. 25 и 26 био је љубазан да за ову прилику употпуни прецизном интерпретацијом, коју захвално преносим.

зак у старосрпску правну терминологију може се проследити кроз превод Синтагмата, у чијем се првом делу грчки термин εὐτελής на два места преводи изразима из црквенословенског књижевног језика, нштѣн ‘сиромаш’ и ѣдникъ ‘обичан човек’, да би онда у завршним поглављима био редовно превођен српском народном речју сѣрѣ. Не улазећи у питање да ли је превод Синтагме дело једног преводиоца или више њих, ваља истаћи да у овом случају разилажење у преводу исте грчке речи не мора указивати на разне преводачке руке. Сасвим је могуће да се исти преводац испрва колебао око предаје грчког термина εὐτελεῖς па на крају препознао његов најближи српски еквивалент у домаћој речи сѣрѣ. Пресудно је могло бити место У 1, где је εὐτελεῖς стављено у двоструку опозицију, не само према εὐτιχοι = почтѣнн, с једне, него и према δοῦλοι, у преводу раби, с друге стране, и где је изричито речено да категорију између тих двеју чине слободни, али прости људи: εἰ δὲ ἐλεύθεροι μὲν εἴεν, εὐτελεῖς δὲ, преведено са *свободни оубо коудотъ, сѣрн же*. На основу тог места Новаковић је закључио да нису сви себри били слободни, т.ј. да се изрази *себрѣ* и *свободѣнѣ* нису поклапали,³ но у грчком изворнику εὐτελεῖς је употребљено као поткатегорија слободних људи (ἐλεύθεροι) упоредо са εὐτιχοι а у опозицији према δοῦλοι ‘робови’. То указује да је преводац посегао за речју сѣрѣ зато што су у њој била удружена оба обележја: простота и слобода.⁴ Смемо чак нагађати да је то преводачко решење озваничило реч сѣрѣ као друштвено-правни термин који је одмах потом употребљен у Душанову законнику. Наиме, верује се да је превођење Синтагме у годинама које су непосредно претходиле проглашењу Законика било предрадња за редиговање тог правног акта и да су исти људи имали удела у једном и у другом послу. Додуше, ако је члан 152 дословно преузет из закона краља Милутина, колектив сѣрѣднѣ⁵ употребљавао се још на прелазу из XIII у XIV век да означи најнижи сталеж у друштвеној трихотомији која је ту изражена поделом на веље властеље, средње људе и себрдије, којој у ранијем законодавству одговара подела на властеље, војнике и убоге.⁶ Из поређења би излазило да себри одговарају категорији убогих, тј. сиромаша, а да у вертикалној стратиграфији друштва стоје ближе војницима, тј. ситном племству, него владајућем слоју. Милутинов закон каже нам да су себри, као и две више друштвене категорије, имали право да им суди порота састављена од њима равних, што их додатно дистанцира од робова, *ошпрока* као дела друштва у највећој мери лишеног слобода и права, будући да ДЗ за отроке не предвиђа могућност да међусобне спорове решава-

³ Aus der zweiten Stelle ergibt sich, dass nicht alle Себры frei waren, d.h. dass sich die Ausdrücke *с е б р ѣ* und *с в о б о д ѣ н ѣ* nicht deckten (Novaković 1886: 522).

⁴ Тако Miklosich 1886: 289: „прост човек, али слободан, а не роб (*plebejus, jedoch frei, nicht rab*)“.

⁵ Хапаксни лик у дативу множине сѣрѣднѣ зајамчен је за протограф рукописном традицијом; суфикс *-дија* ту као да има пејоративан призвук.

⁶ Тако је у Жичкој повељи Стефана Првовенчаног, где се друге две категорије у опозицији према првој означавају и обједињујућом ознаком *нижњи*.

ју путем пороте састављене из сопствених редова, већ судску надлежност над њима – са изузетком најтежих преступа – препушта њиховом господару (§ 103), изузимајући њих једине од права на азил на царском двору (или на апелацију царском суду, § 72).

2.2. Себров збор

У Душанову закону ипак има један члан који јасно ограничава слободу себрима, а то је забрана себрова збора (§ 69). Постоје два основна вида слободе, која се у филозофији од Лајбница и Канта означавају као „слобода од“ и „слобода за“ (нем. *Freiheit von* : *Freiheit zu*). Оба су присутна у старосрпским правним споменицима, слобода од феудалних обавеза и давања, нпр. у ДЗ и баштинне вѣсе да соу свободне отъ вѣсѣхъ работъ и поданькъ § 42, и слобода да се нешто чини, обично са допуном у инфинитиву, о располагању имовином: вољнь (от-, про-)дати (§§ 40, 174); о судском поступку: вољнь прѣти се, говорити §§ 139, 161. Занимљиво је да од два придева којима се изражава својство слободе, старосрп. *свободнь/слободнь* има обе димензије, и негативну и позитивну а вољнь – само ову другу, коју чува и у језику усменог песништва, нпр. *вољан буди царе говорити* Вук 2: 52^о, 40. Забрана себрова збора очито је ограничење слободе окупљања и говора у јавности. Стојан Новаковић у свом коментару пише: „тај члан посредно показује да је и од тако званог трећег реда било или прохтева или покушаја да се користи договором и да помишља на повластице саборске. Против те новине законодавство је Душаново устало начином који се види у наведеном члану. На ком су пак месту ти прохтеви себара избијали на видик, да ли у варошима или гдегод по селима нема начина да се дозна“ (ДЗ 189). Израз „новина“ имплицира да су себри испрва били лишени права зборована па су се у Душаново доба борили да га стекну. Пре ће бити обратно, да *себров збор* у ДЗ означава традиционалну институцију, пониклу у окриљу обичајног права, каква је код Срба одавно постојала а другде се одржала и после Душанова времена. Коментаришући овај члан, Јиречек (Јиреџек 1900: 212–213) наводи историјске примере сељачких (жупљанских) зборова у јужном приморју (Паштровићи, дубровачко залеђе). Индикативно је и то што рукописна традиција указује да је у изворнику био употребљен народни облик речи *збор* а не књижевни *сьборь*.⁷ Специфичан семантички развој је код речи *збор* као поствербала од *сабраити* водио од ‘окупљање, скуп’ до ‘вербално иступање на скупу’, нпр. у етимолошкој фигури усмене поезије: *Збор зборила досиода ришћанска*, при чему се поствербал (*иро-*)збо-

⁷ У најстаријем, струшком препису у овом члану чита се *збор*, док је у § 142, где је реч о државном сабору на којем је законик донет, на *сьбор*. Дистинкција спроведена у савременом српском језику, где се по употреби разликују српскословенски лик *сабор* и народни *збор*, у XIV в. није била стриктна; у повељи коју је 1357. издао Душанов син и наследник цар Урош, сабор на којем је законик проглашен назива се *зборь* (MS 155). Сабор се помиње у заглављу ДЗ, али тај почетак у Струшком рукопису није сачуван.

рийти сасвим удалио од изворне семантике; такав развој има паралелу у грчком ἀγορεύειν ‘говорити’ изведеном од именице ἀγορά ‘скупштина’ која је са своје стране поствербал од ἀγειρεσθαι ‘окупљати се’, али и у *беседа*, *беседиџи*, с обзиром на етимологију по којој је изворно значење псл. речи *besěda било ‘заседање напољу, под ведрим небом, ради већања’, а затим се секундарно развило у ‘јавно изречен исказ’ и најзад у ‘реч’ уопште. Горенаведени стих *вољан буди царе љовориџи* у истој песми вариран је као *вољан јеси, царе, на бесједи* (СНП 2: 52^о, 67). Конструкција је необична и свакако архаична; ту *бесједи* као да још увек значи ‘веће’ или ‘место где се већа’. И реч и појам су прастари, много старији од средњег века и феудализма у Словена; оба вуку порекло из прасловенске, и још праиндоевропске старине, судећи по блиској паралели коју сложеница *bez-sěda има у стинд. придеву *bahiḥ-śād-* ‘онај који седи напољу’ (Лома 2008: 208–213; ЕРСЈ 3: 177–179). Збороване под ведрим небом било је у старо доба условљено како практичним, тако и религијским разлозима: недостатком довољно великих зграда за масовније окупљање и жељом да се већање обавља под непосредним надзором богова, које су стари Индоевропљани замишљали као небеска бића (пие. *deiwos ‘бог’ дословно значи ‘небесник’). То је важило и за судске поступке; када ДЗ прописује да *къть вѣсакъ порота оу цръкве* (§ 151), ту је реч о християнизацији старог обичаја. Таква врста зборованја одржала се у Срба до у XIX век. „У Црној гори готово у сваком селу има *зборна љлавица*, гдје се сељаци *збирају*“ (Вук 296 с.в. *зборни*), а прота Матеја Ненадовић у својим „Мемоарима“ казује како се у свакој од трију кнежина Ваљевске нахије „од непознатих времена“ „брала“ скупштина под ведрим небом на једном одређеном месту; за тамнавску кнежину било је то Рељино поље у Кршној глави, освештано предањем које га везује за легендарног јунака Рељу Крилатицу; на том пољу ће сам прота на почетку Првог српског устанка 1804. сабрати најугледније људе из целе кнежине и прочитати им неколико параграфа из Кормчије, обнављајући тако старо српско законодавство готово шест стотина година након што је Свети Сава превео са грчког Номоканон или Законоправило, доцније названо *книга кормчая* или *кормчија*. Да је *себров збор* Душанова законика била установа префеудалног, родовског друштва, која се у XIV веку нашла на путу узнапредовалој феудализацији немањићке Србије потврђују источнословенске паралеле, о којима ће међутим бити речи доцније. Ову анализу, ограничену на старосрпска факта, можемо закључити Новаковићевом дефиницијом: „*Себар* је значило онога ко није ни властелин ни свештеник. Сви су остали узимани за себре, и међу њима је било и са свим слободних, независних људи“.⁸ Историјску перспективу у којој ту друштвену категорију ваља сагледати оцртао је Флорински: *себри* би били слој „свободных незнатных людей, владевших земельною собственностью“, чији се број са развојем баштинског права брзо смањивао (Флоринский 1888: 19).

⁸ Новаковић 1898: 174; слично 238 уз § 152: *себри* = невластела или сељаци уопште.

3. Етимолошке интерпретације

Историјат етимолошких тумачења стсрп. термина *себръ* може се поделити на два периода, између којих преломну тачку чини прелаз из деветнаестог у двадесети век, када је превладала свест да га треба разматрати заједно са староруским *сѣбръ*. Прича како се десило да та лако спознатљива чињеница остане прикривена у претходних седамдесетак година развоја славистике у окриљу компаративно-историјске лингвистике донекле је бизарна, а однекле и поучна и могла би се насловити „греси праотаца“. Реч је о Павлу Јозефу Шафарику и Францу Миклошичу, утемељитељима словенске филологије. Уза своје огромне заслуге, њих двојица су знала учинити понеки превид, који би због њиховог ауторитета, трајно оптеретио даљу научну дискусију. Сасвим блиску паралелу за то пружа њихова интерпретација старосрпског термина *цѣрѣньхъ*. Шафарик је знао за ту реч из првог издања Душанова законика из 1828, приређеног по рукопису који припада једном познијем огранку рукописне традиције у којем је реч искварена у *неројси*, како се вероватно никад и нигде није изговарала. Шафарик је тај облик повезао са именом једног античког племена *Νόροτες*, које је погрешно лоцирао у Пеонију уместо у Панонију, а онда даље са нејасним хомерским епитетом *μέροτες* уз *ἄνθρωποι* ‘људи’ и са средњовековним називом дела масива Риле *Μερότη*, па је из све те збрке у етимолошком речнику Франца Миклошича настао средњовековни грчки назив за зависне земљораднике, а у Скоковом трачко племе у Родопима чије је име у језику словенских досељеника попримило значење општег назива за социјално стање.⁹ У међувремену је већ пре краја XIX века проучавањем рукописне традиције Душанова законика и објављивањем нових извора из XIII–XIV в. постало јасно да је изворни лик термина *цѣрѣньхъ*, и да се он без тешкоће тумачи као словенска сложеница од **měra* ‘мера жита’ и **rъxati* ‘чистити зрно од љуске туцањем у ступи’; то објашњење, које је дао још 1893. Александар Вираг, остало је незапажено у наредних преко стотину година, током којих су тај назив поводећи се за Миклошичем и Скоком тумачили на основу фантомског грчко-трачког етимона, или, у најбољем случају, просуђивали као „непознатог порекла“.¹⁰

3.1. *себръ* < *Σάβειροι*

Шафарик, коме је био познат основни корпус с.-х. потврда (у Синтагмату, Душанову законнику, код старих лексикографа)¹¹ изводи *себ(а)р*

⁹ Miklosich 1886: 192; Skok 2: 409. При том је Миклошич превидео благовремено упозорење Шафариковог унука Константина Јиречека (који је претходно сам допринео популаризацији етимологије свога деда по мајци) а Скок пренебрегао недвосмислене закључке студије Николе Радојчића, коју чак и цитира.

¹⁰ Детаљно Loma 2010а. Уп. ниже 4.7.2.3.

¹¹ Наводи и Вука Карацића, премда овај нема *себар* у првом издању свог речника из 1818.

из хунског етнонима који грчки извори бележе као Σάβειροι. Те Сабире, по којима се вероватно прозвао *Сибир*, препознаје у Северима византијских извора (Σεβεριεῖς), племену које је у VII–X веку живело на десној обали доњег Дунава у данашњој си. Бугарској, и узима да је његово име пошто су га Протобугари покорили постало код Бугара и суседних Срба називом за потчињене, поробљене људе (он *себръ* тумачи као ‘prostý, poddaný člověk’). Засновану на тек површном сазвучју и крхкој историјској конструкцији – данас преовлађује мишљење да су Севери (Северци) били словенско племе, а у бугарском језику реч **себръ* није посведочена – Шафарикову етимологију ипак је преузео Миклошич, најпре у студији о страним речима у словенским језицима (Miklosich 1867: 52), а затим и у свом етимолошком речнику (1886: 289). То јој, за разлику од случаја са *меройхом*, није обезбедило даљи живот.

3.1.1. „Старословенско *себръ*“

Далекосежније последице имала је забуна коју је произвео Миклошичев речник старословенског језика, чији назив не одговара у потпуности његовој садржини, јер је за њега Миклошич осим из старословенских споменика IX–XI века црпао и из млађих редакција, неретко реконструишући старословенске фонетске ликове у насловима својих одредница. Реч *себръ*, са потврдама из Синтагмата, он у првом издању бележи са танким јером како је она и посведочена у српској редакцији, али у другом реконструише *себръ*. За компаративне лингвисте то друго издање постало је и дуго времена остало основни извор словенских поредбених факата; са предзнаком „старословенски“ („старобугарски“), гласовни лик *себръ* био је у погледу коренског вокализма једнозначан; његово *e* могло се сводити само на прасл. кратко *e*, док стварна припадност речи старосрпском корпусу оставља могућност свођења и на прасл. предњи назал **ę*, на коју упућује и струс. *сябръ*, али ту реч Миклошич није унео у свој речник јер није користио староруске изворе где се она јавља (в. доле 4.2.1).

3.2. „Прасловенско **sebrъ*“ ~ гот. *sibja* итд.

Тако је Миклошич нехотице „старословенско“ *себръ* (и заједно с њим лит. *šẽ bras* ‘друг, ортак’, в. ниже), подметнуо као кукавичје јаје у етимолошко гнездо око германске речи за ‘породицу’ (гот. *sibja*, нем. *Sippe*), која се традиционално изводи од проширене основе пие. повратне заменице **s(u)e-bho-*. Ту се стављају још стинд. *sabhã-* ‘скуп’, етноними герм. *Suēbi* ‘Швабе’, лат. *Sabīnī*, а од словенских речи *svobodъ* ‘слободан’. Ово поређење први пут јавља се, колико сам га могао проследити, у другом издању Фиковог „Поредбеног речника индоевропских језика“ (Fick 1870: 195). У његовом класичном виду, са балтословенским **sẽbr-*, прихватају га водећи индоевропеисти онога доба: Беценбергер (Bezzenberger 1874: 26), Остхоф (Osthoff 1884: 48–49), Јохансон (Johansson 1893: 5–8), Уленбек (Uhlenbeck 1894: 332–333), Лиден (Lidén 1897: 55), Бругман (Brugmann 1897:

127, 520), Меје (Meillet 1908: 342), Хирт (Hirt 1913: 301),¹² као и аутор једног од првих руских етимолошких речника Горјајев (Горјев 1896: 358).

3.3. Стерп. *себръ* = струс. *сябръ* < псл. *sebrъ

У монографију о страним речима коју је објавио убрзо после другог издања свога старословенског речника Миклошич је поред стерп. *себръ* (3.1) укључио, као етимолошки различиту, струс. реч *сябръ*, стављајући је заједно са рум. *s̃mbrъ* (тј. *simbră*, в. ниже 4.4.1), магу. *szimbora*, *czimbora*, *zimbora* ‘друг’ и поредећи гр. $\sigma\acute{\upsilon}\mu\beta\omicron\lambda\omicron\nu$ ‘уговор’ (Miklosich 1867: 53). И у етимолошком речнику он старосрпски и староруски термин разматра одвојено, остајући за први при Шафариковој етимологији, док за *сябръ*, лит. *sebras* (тако!) узима као вероватно порекло из (угро)финског, наводећи уз естонско *sõbber* и мађ. *czimbora* (1886: 289), иако је у међувремену, у студији о словенским елементима у мађарском (1871: 53), изводио мађ. реч скупа са рум. *simbră* из слов. *sebrъ*, а лит. *sēbras* ‘socius’ из руског, фин. *sebre* ‘consortium’ из литавског. Још пре појаве Миклошичева етимолошког речника Потебња је заступао извођење лит. *sēbras*, лет. *sēbrs* из руског и критиковао Миклошича што је у књизи из 1867. одвојио српску и руску реч једну од друге; он ипак не реконструираше прасловенски лик са назалом, сматрајући да су на руском тлу подједнако стари облици *сябръ* и *себръ* (Потебня 1883: 28–29). Пет година доцније сâм Миклошич указао је на нгр. $\sigma\acute{\epsilon}\mu\beta\rho\varsigma$ из Патраса као на „нову потврду стерп. израза *себръ*“, да би онда Густав Мајер додавши нове потврде речи у новогрчком такође устао против раздвајања српско-хрватске и руске речи, али ни он није предложио њихов заједнички праоблик (Meyer 1894: 56–57). Учинио је то, колико знам, први Константин Жиречек у горепоменутој студији о Душанову законнику, где реконструираше *слабрьъ (Жиречек 1900: 212). За лингвистичку дискусију био је ипак пресудан годину дана касније објављени Золмзенев чланак, где аутор узима руске ликове са *я* за првобитне а оне са *e* за секундарне и истиче да Миклошич одваја с.-х. реч од руске без правога разлога, јер с.-х. *e* и рус. *я* указују на прасл. *ę, наводећи у прилог томе и нгр. $\sigma\acute{\epsilon}\mu\beta\rho\varsigma$.¹³ Две године доцније Тумб је оспорио вредност новогрчке речи за реконструкцију словенског назала,¹⁴ али надаље прасл. реконструкт *sebrъ остаје општепризнато достигнуће компаративне лингвистике, чиме бива превазиђена заблуда коју је произвео Миклошич.

¹² Последња тројица чине то већ у време када је „псл.“ облик *sebrŭ, са којим оперишу, био стављен ad acta. За даљу судбину ове етимологије в. ниже.

¹³ Solmsen 1901: 592–597, уп. особито 596–597. Како он иначе остаје при старој етимолошкој вези са стинд. *sabhā*, гот. *sibja* итд. (горе 3.2) покушавајући да ту, уз претпоставку метатезе, укључи и рус. *násepb*, пољ. *pasierb* ‘посинак’, као и етноним *Срби* (в. ниже 5.3), а прасл. назал у корену само му отежава то извођење, вероватно је да сазнање о њему дугује Лескину, са којим се у вези са овим речима, како то напомиње, дописивао око Нове 1900. године.

¹⁴ Thumb 1903: 347–349, где оперише са ликом $\sigma\acute{\epsilon}\mu\beta\rho\varsigma$ [s'ebros]; $\mu\lambda$ је нгр. супституција за слов. [b]. В. ипак доле 4.4.2.

3.3.1. **se-m-b^{hr}-o-?*

Тиме ипак није био задат коначан ударац већ дубоко укоренењеној етимологији која слов. реч ставља заједно са гот. *sibja* итд. (3.2); сâм Золмзен остао је при њој, објашњавајући псл. *ę* назалним инфиксом у пие. **seb^h-*. Слично и Иљински (Ильинский 1913: 20–21), док Преображенски, који у наслов одреднице свога етимолошког речника ставља лик *себѣръ*, *-брá*, ипак напомиње да се с обзиром на рус. и укр. *сябрь* мора претпоставити и форма **с_а-б-ръ* (Преображенский 2/1914: 266–267). Он уз то наводи писмено саопштење Буге по којем би словенском облику са назалом одговарало балтско *Sembi*, име прускога племена које помиње Адам Бременски у области Самланд.¹⁵ Петерсон назализацију објашњава полазећи од првобитног хетероклитума **seb^h-er*, gen. **seb^h-n-es* > **sembhnés* (Petersson 1921: 71). Валде је у свој поредбени речник индоевропских језика преузео Золмзенову етимологију са све претпоставком назализације за коју напомиње да је тек треба разјаснити (Walde 1927: 456), а Покорни је у своју прераду тог речника без промене преузео ту одредницу (Pokorny 1959: 883 s.v. *se-*, *s(e)ue-*, 3. *s(u)e-bh(o)-*, *suo-bho-* ‘von eigener Art’). Тај речник у своје две верзије био је све до најновијег времена основни приручник сваког индоевропеисте, те није чудо што се и у новом етимолошком речнику прагерманског Кронен, остајући при извођењу прагерм. **sebjō-* ‘kinship’ од заменичке основе одражене у стсл. *себе*, лат. *sibi*, осетио обавезним да помене српсл. *себрь* и рус. *сябр* реферишући на Покорнија, али уз суд да је „almost certainly unrelated“.¹⁶ Задивљује инерција захваљујући којој се готово век и по понавља једна етимологија која вероватно никада не би ни била предложена да није било фантомске стсл. форме **себрь*, тј. да се од почетка спознало да је то старосрпски облик где у поређењу староруским треба претпоставити назал у корену.¹⁷ Но данас се може рећи да је она мање-више стављена *ad acta*,¹⁸ за разлику од следећег тумачења.

3.4. **sebrъ* од **sēmja?*

Прасловенска реконструкција **sebrъ* усмерила је етимолошку интерпретацију речи у другом правцу, мада не и ка другачијој семантици од првобитно претпостављене. Почетком треће деценије XIX века Собољевски је иступио са новом етимологијом која је до нашег времена актуелна и, у својим разним модификацијама, најшире прихваћена. Анализом струс. употреба речи *семца* и *сябрь* дошао је до закључка да су обе изведене из

¹⁵ Id. 267b; исто поређење понавља Brückner 1927a: 487. Тумачећи у том етнониму *-b* као суфикс попут оног у *svoboda*, стпрус. *subs* ‘selbst’, и он је вероватно имао на уму основу пие. повратне заменице.

¹⁶ На исти начин просуђује и такође традиционално поређено стинд. *sabhā-* (горе 3.2), слично већ Maughofer 2: 701.

¹⁷ Доцније је изашло на видело да је реч позајмљена са назалом и у неке друге језике поред новогрчког; о томе в. доле 4.4.1–2.

¹⁸ Изузетак чине неки бранитељи исконског **s-* у балтском, в. ниже 4.5. са нап. 36.

корена који је у струс. *sĕmia* ‘послуга, укућани, породица, жена, муж’, рус. *семья* ‘породица; супруга’, лит. *šeimà* ‘породица, домаћинство’, гот. *haimis* ‘село’, стисл. *heimr*, ствнем. *heim*, нем. *Heim* ‘дом, (родна) кућа’, *Heimat* ‘завичај’. Посреди би била изведеница на *-ro-* од **koim-*, са уметнутим *b* у групу *mr* и развитком тако настале таутосилабичне групе *-oim-* > *-ĕm-* у назал *ĕ*.¹⁹ Ту етимологију су, у деценијама које су следиле, прихватили без озбиљнијих резерви Љапунов (в. ниже 3.5.1), Вајан (Vaillant 1932; 1950: 96; 1974: 638), Славски (Sławski 1948), Пизани (Pisani 1949), Трубачов (Трубачев 1959: 166), Голомб (Gołąb 1982: 166–167), Поповска-Таборска (Popowska-Taborska 1992). Аутори етимолошких речника наводе је уз друга тумачења не опредељујући се (Vasmer 3 [1958]: 61–62;²⁰ Skok 3 [1973]²¹: 210; Bezłaj 3 [1995]: 305; ЕСУМ 5 [2006]: 495; ЭСБМ 13 [2010]: 134–135).

3.4.1. **kim-b-ros*?

Љапунов, који се први изјаснио у корист етимологије Собољевског, предложио је њену модификацију, претпостављајући у првом слогу нулску базу корена, тј. **im* које је у затвореном слогу пре могло дати **ĕ* него **oim*, јер се узима да су у прасловенском назвали настали пре монофтонгизације *oi* > *ĕ* (Љапунов 1928: 262). Такође, он, за разлику од Собољевског који је ту претпоставио **k* > псл. **x-* са даљим развојем **xĕ-* > **sĕ-*, у овој породици исправно полази од псл. **s-* из пие. **k* (259–261), а како у литавском **k-* регуларно даје *š-* (као у *šeimà*) то му, уз изостанак назала у балтским облицима, даје основе да лит. *sẽbras*, лет. *sēbrs* тумачи као позајмљенице из западноруских говора (262), теза коју је први изнео Потевња (Потевня 1883: 29, в. горе 3.3), а која је у потоњем времену како прихватана тако и проблематизована, о чему в. ниже 4.5.

3.4.2. Кимбри, Кимерци

У истом зборнику, уприличеном поводом седамдесетог рођендана самога Собољевског, о истој речи је Јан Розвадовски, на само једној страници, изнео претпоставку која полази од истог пие. предлошка **kim-ro-* али развој са уметањем *-b-* приписује не словенском, него германском, препознајући га у старогерманском племенском имену *Κίμβροι*, *Cimbri*. По Розвадовском, то се име, у познијем гласовном лику са *k-* > *h-* (Lautverschiebung), који је посведочен у називу полуострва у Данској *Himbersysael*, данас *Himmerland*, одразило у словенским устима, путем друге палатализације, као

¹⁹ Била би то у крајњој линији изведеница на од пие. корена **kei-* ‘лежати’ > стинд. *śete*, гр. *κεῖται*; за поствербал **koimo-* (одатле деноминал гр. *κοιμάω* ‘стављам да легне, успављујем’) претпоставља се основно значење ‘логор, (привремено) коначиште’, те би **sebrь* био изворно назив за припадника проширене породице (extended family) номадских сточара (Gołąb 1982: 167).

²⁰ Уп. и 2 [1955]: 599 s.v. *sebrь*; у руском преводу (Фасмер 3: 587) Трубачов на крају те одреднице упућује на своју интерпретацију у књизи о словенским терминима сродства (Трубачев 1959: 165–166).

²¹ Скок је своју одредницу написао пре 1956. (умро је 3. фебруара те године).

*sębri. При допуштењу развоја *mr > mbr* у словенском (в. ниже 5.1.1), веза старогерманског етнонима са словенским апелативом може се пренети на раван прасродства, тј. њиховог заједничког порекла из пие. **kim-ro-*, како то, надовезујући се на рад Розвадовског, претпоставља Виторе Пизани (Pisani 1949: 140–141). Милан Будимир ту придодaje и севернопонтски етноним Κίμῆροι (тако већ у Одисеји) ‘Кимерци’, узимајући за његов изворни лик *Κίμῆροι према придеву κίμῆρικός, хапаксно посведоченом код Аристофана (Будимир 1954: 67–68). Оба поређења псл. *sębrъ, са именом Кимбара од стране Розвадовског и Будимирово са именом Кимераца, прихватио је Голомб (Gołąb 1982: 166–167), остајући, међутим, при етимологији Собољевског (у Трубачовљевој формулацији), за разлику од Будимира, који се упустио у замршене комбинације, које полазе од првобитног **s-* и тешко се могу ускладити са гледиштима савремене компаративне лингвистике (Будимир 1954; Budimir 1956a: 195–211; 1956b: 162–190).

3.5. Друга тумачења

По страни је остало неколико покушаја да се **sę-b(ъ)rъ* објасни као префиксална сложеница:

3.5.1. Пољски дијалектизам *sibrat*, реч којом се узајамно ословљавају Мазовци, Ћишевски изводи *sę-bratъ ‘са-брат’, истовремено је везујући са *sębrъ (Ciszewski 1925: 35–38). Славски у *sibrat* види пре контаминат од пољ. *siabr* и *brat* (Sławski 1948).²²

3.5.2. Оштир на основу с.-х. акцента *сѣбар* закључује о дугом вокализму првог слога и реконструира „староевропско“ **sēm-bhi/ur-ó-* ‘од истих родитеља’ или **sēm-bur-* ‘који припада истом дому’.²³

3.5.3. Разматрајући албански славизам *sëmbër* (в. ниже 4.4.2), Јокл такође претпоставља у првом слогу *ē*, као и полуглас испред *r*: *sębъrъ, што би био словенски рефлекс (непосведочене) источногерманске сложенице **sēm-bur-* ‘наполичар, *colonus partiaris*’, са истим првим чланом као у ствнем. *sâmiquëk* ‘полужив’, лат. *semi-vivus*, а другим као у гот. *ga-baúr* ‘убирање’ (Jokl 1933: 130–134).

3.5.4. У резимеу свога саопштења за (неодржан) Трећи славистички конгрес у Београду, Милош Младеновић одбацује Јоклову етимологију, са образложењем да словенски не зна за ие. **sēm-* ‘половина’, али и ону

²² Уп., међутим, ниже 4.3. и 5.5.4. Дали се пие. **sem-* може сматрати превојем од **som-* (> псл. **sъ(n)-*, **sę-*) спорно је, в. ниже 5.2.

²³ Oštir 1930: 22, који у продужетку 23 и даље алтернативно претпоставља **sēnb(h)ir* ‘alter, alius’ сачувано у етрурском. Тросложну структуру са полугласом у другом слогу претпоставио је већ Јиречек (в. горе 3.3).

Собољевског (у Вајановој верзији, 3.4), због акцента;²⁴ сâм пристаје уз Оштира (3.5.2), реконструишући **sēm-bh_or-*, са **sēm-* ‘један, исти’ и глаголским кореном ‘носити, рађати’ (Mladenović 1939).

4. Пресек чињенично̄ с̄ӣања

Из претходног прегледа досада предложених тумачења стерп. речи *себръ* видели смо да је и након што су отклоњене заблуде које су испрва отежавале њену интерпретацију она остала тврд орах за етимологе и компаративне лингвисте током готово једног и по столећа. Пре него што се, у петом и последњем одељку овог рада, вратимо проблему њене етимологије, ваља нам начинити пресек из којег бисмо сагледали укупну компаративну евиденцију у коју се она смешта а која се, како смо то успут могли приметити, временом проширила на знатан број речи у другим језицима, словенским и несловенским.

4.1. Словеначко *sreber*?

Историјски ареал речи се на основу горе (1.1–2) наведених података оцртава као српско-хрватски, у том смислу што поред старосрпског он обухвата и старохрватски, чакавски простор. На северозападу, она се јавља и у лику *сребар*, *сребер* (RJA 14: 779), у којем је најпре посведочена код двојице чакаваца из Задра (Петар Зоранић, 1569; Јурај Бараковић 1614) а затим у речницима двојице кајкаваца, Јурја Хабделића (1670: *zreber* ‘муж, grobianus’ поред *seber* ‘rusticus, crassus’) и Ивана Белостенца (†1675), *szrebar* као превод за лат. *rusticus*. Белостенец је назначио да је реч далматинска, те није извесно да је она икада живела на кајкавско-словеначком терену, мада су је Миклошич и Плетершник узели из Хабделића као словеначку, па је и Франце Безлај уврстио у свој етимолошки речник засебну одредницу *sreber*, *-bra*, иако за њу није имао додатних потврда са словеначког језичког подручја, осим прегршти топонима и презимена којима ће у основи бити пре *srrebro, *srrebroŋь*, а једина допуна коју Метка Фурлан даје уз ту одредницу је указивање на Оштиров рад (уп. горе 3.5.2). Чини се, дакле, да је слн. *sreber* поред „старословенског“ *себръ* један од лексикографских фантама који од почетка уносе дезоријентацију у наше разматрање.

4.2. Струс. *сябръ*, *шабръ*

У староруском реч се среће први пут у посланици кијевског митрополита Климента Смољатича презвитеру Томи писаној 1145–1154, где Климент осуђује оне који „жељни славе придодају једну кућу другој, једном селу друга, изгоје и сјабре, пчелињаке и ливаде, ледине и од старине

²⁴ За акцентолошки налаз уп. горе 1.2.1. и доле нап. 56.

оране земље“.²⁵ Ту су поред земљишних поседа као предмет славољубља наведене и две категорије људи, од којих су прва *изгои*, што је назив за људе који су се на овај или онај начин одвојили од свога сталежа (пропали племићи или трговци, поповски синови који не изуче књигу, робови који се откупе и сл.), а други сјабри. Н. В. Понирко преводи *изгои* са ‘холопы’, *сјабры* са ‘крестьяне’,²⁶ док се Василев задовољава констатацијом да су сјабри насељавали цела села и представљали упоредо са „изгојима“ друштвену категорију, посебну скупину становништва (Василев 2010: 116). Ова се реч не помиње у „Руској правди“, правној кодификацији кијевских кнезова насталој у XI веку, и није искључено да ју је Климент употребио као идиом из свога родног говора, ако је одиста био родом од Смоленска, како се то претпоставља.²⁷ То би се слагало са чињеницом да су доцнији староруски помени речи из XV–XVI века највећим делом са северозапада, из Псковске и из Новгородске земље и са територије Великог Литавског кнежевства, које је поред Литве обухватало данашње Белорусију и Украјину, као и области Смоленску, Брјанску и Курску на југозападу Русије. У правосудним споменицима Пскова и Великог Новгорода насталим током XV века *сјабры* (у Новгороду *шабры*)²⁸ су сељаци који живе на општинској земљи; они у земљишним споровима иступају равноправно са приватним земљопоседницима. Исти је случај са Литавским статутом с почетка XVI века, где се истиче да сјабри владају земљишним поседима *подъле давного обычая*.²⁹ Из XVII в. располажемо потврдама са подручја Московске Русије, из којих произлази да је реч тада била распрострањена на целом великоруском дијалекатском простору, од западне скупине средњеруских говора (Новгород, Псков) преко северних говора (Вологда) до источне скупине јужноруских говора (Вороњез). У двома исправама из XVI в. среће се израз *въ сѣбрехъ* ‘в общем пользовании, на паях с кем-л.’, док се у једној из 1623. повлачи опрека између коришћења поседа *отделено* и *вопче с себрами* (СРЯ XI–XVII вв. 29 s.v. *сѣбрь*).

4.2.1. На словенском истоку реч живи до данас са својим изведеницама: рус. дијал. *сѣбѣр*, *сѣбѣр*, *сѣбор*, *сѣбор*, *сѣбр*, *шабѣр*, *себѣр*, *себѣр*, *себр*, *себрó*, блр. књиж. *сѣбар*, дијал. и *сѣбр*, *себр*, *сѣбер*, *сѣбѣр*, укр. дијал. *сѣбер*,

²⁵ Да скажю ти сущих славы хотящих, иже прилагают домъ к дому, и села к селомъ, изгои же и сѣбры, и бѣрти, и пожни, лядя же, и старины (СРЯ XI–XVII вв. 6 s.v. *изгой*).

²⁶ <https://predanie.ru/kliment-smolyatich/book/216697-poslanie-fome-presviteru/#toc2>

²⁷ Додуше, тумачење његовог презимена *Смолятич* као етника проблематично је; са творбене тачке гледишта то би пре био патронимик од *Смолята*.

²⁸ Пре него ли утицајем полског језика, у којем је самом *siabr* позајмица из староруског, тај облик објашњава се посебним гласовним развојем као у *шаг*, в. ниже 4.2.2.

²⁹ Василев 2010: 114–116. Псковская судная грамота из 1467, § 106 прописује: а кто с кнѣѣ рѣстѣжѣтѣса ѿ зѣдѣлнѣнѣн ѿ вѣртѣнѣн, да положѣтѣ грацѣтѣ старѣѣ ... и еѣо грацѣтѣ зѣндѣтѣ цѣноѣѣ(ѣ) во сѣбѣрѣѣ зѣдѣлнѣн ѿ вѣртѣнѣн, и сѣбѣры всѣн станѣтѣ(т) на сѣ(д), во одноѣѣ цѣѣстѣ ѿвѣсѣѣѣѣѣнѣн (Срезн. 3: 908); у једној псковској повељи (Ободная вѣстечских сѣбров) сјабри су субјекат који врши разграничење поседа: се рѣзѣпѣсѣша сѣбѣрѣн вѣстѣѣѣѣѣнѣн ѿвѣдѣѣ сѣ старѣѣѣѣѣнѣн грацѣтѣ (Срезн. 3: 158). Литовский статут из 1519, § 24 помиње *именъе недељѣное сѣбрѣное* ‘неподељѣнѣнѣн посѣд сеоске општинѣе’ (Василев 2010: 115).

сјбро, сјбри pl. (Трубачев 1959: 165–166; ЕСУМ 5: 495; ЭСБМ 13: 134–135; СРНГ 37: 94–95; 43: 190–191). Књижевни статус има само блр. *сјбар* у значењу ‘пријатељ’, док је спектар дијалекатских значења у источнословенским језицима широк, а то важи и за ареал речи, који покрива целокупан староруски простор. У основном значењу, сјабри су сувласници и заједнички корисници земље која припада сеоској општини, а онда и судеоници у другим пословима, ортаци,³⁰ стране у купопродаји, сабраћа, колеге, суседи, другови уопште; према рус. дијал. *сјбровáть* ‘бити члан општине, задруге’ укр. дијал. *сјбрувáт(и)*, блр. *сјбравáць* значи ‘дружити се’, рус. дијал. *присјабрíться* ‘придружити се’.³¹

4.2.2. Поред ликов са *я* (укључујући онај на *ша-*, где се развој пореди са *шаг* према *сјгнуць* < **sęg-*), распрострањени су и они са *е*. Посведочени од XVII века, они су испрва због „старословенског“ а заправо старосрпског *себръ* узимани заједно са балтским паралелама без назала за изворне, док их данас просуђују као секундарне, било да се рачуна са развојем ненаглашеног *я* у *е* у истсл. говорима или са повратним позајмицама из балтског или финског. Ситуација ту ипак није до краја јасна, в. ниже 5.4.

4.3. Пољско *siabr, sibrat*, кашупско *sibréc sq*

Како за пољ. *siabr* нема сумње да је из источнословенског (Ślawski 1948), о томе да је реч испрва била позната и на западнословенском терену посредно би сведочио само кашупски глагол *sibréc sq* ‘умиљавати се’ < *‘трудити се око добрих односа, око пријатељства са неким’, где се развој *ę* > *i* сматра регуларним (Popowska-Taborska 1974; Popowska-Taborska/Boryś 1996: 209–210; SEK 4 [2002]: 270–271). У вези с тим поставља се питање не треба ли за мазовско *sibrat*, просуђивано као плод укрштања русизма са домаћом речју *brat* (в. горе 3.5.1) допустити да је ипак реликт, с обзиром на кашупско-мазовске дијалекатске везе, док кашупски глагол ваља посматрати у контексту кашупско-јужнословенских изолекси.

4.4. Ране позајмљенице у несловенским језицима (румунски, мађарски, грчки, албански)

4.4.1. Рум. *símbră*, мађ. *cimbora*

Горе (3.3) наведена Миклошичева колебања у просуђивању односа рум. *símbră* ‘заједница’, мађ. *szimbora, czimbora, zimbora* ‘друг’ према словенским облицима одразила су се у потоњој литератури. За мађ. реч Szinnyei 1893: 211–212 остаје при горе (3.3) поменутом извођењу од гр. σύμβολον

³⁰ У латинским изворима XVI в. термину *сјбр* одговарају *consors, participus, participator* (Bardach 1975: 153a).

³¹ СРНГ 32: 8 за ту форму даје само Даљеву потврду из псковског говора, док је у истом, а такође у новгородском и у тврском говору знатно боље посведочен лик *присебрíться* у истом значењу (СРНГ 31: 379). За фонетску варијантност в. ниже.

(што, мада уз резерву, прихватају Gombocz – Melich 1: 693–695), док Денсусиану одмах након спознаје о изворности лика **sębrъ* изводи румунску одатле (Densusianu 1901: 270–271; уп. Tiktin 3: 438 s.v. „wahrsch[einlich] slav[ischen] Ursprungs“). Аутори великог етимолошког речника мађарског језика (EWU 170 s.v. *cimbora*) мисле да је реч – која се јавља од почетка XVI века, најпре у значењу ‘сиромашан сељак који учествује у заједничком раду’ (1502), затим ‘договор, закључак’ (1527), у данашњем од 1616. – позајмљена у мађарски из румунског, где је пак словенског порекла, упућујући на с.-х. *сѹѹруѹ*, russ. *сѹнрѹѹа* (!?). С обзиром на *a*-основу, вероватно са колективним значењем као у **gospoda* (уп. Jokl 1933: 123–126), реч ће у румунском бити из источнословенског **sębra* > рус. *сѹбра*.³² Такав пут позајмљивања: источнословенски → румунски → мађарски чини се вероватнијим од претпоставке да су реч Мађари рано преузели од Словена које су затекли на тлу Паноније.

4.4.2. Нгр. σέμπρος, алб. *sëmbër*, арум. *simbru*

Нгр. σέμπρος ‘колон, сељак који обрађује туђу земљу за део летине; наполичар’ очито се изводи из јужнословенског, и то из лика с очуваним назалом **sębrъ*, јер се, упркос Гумбовој резерви (в. горе 3.3. са нап. 14), реч у новогрчком изговара и са [mb]: σέμβρος (Зайковскиј 2007: 192). Ареално и семантички грчком славизму најближе стоји јужноалбанско (тоскијско) *sëmbër*, *sembër* ‘спрежњик, сељак који се удружи са другим да ору истим плугом дајући сваки по вола у запрегу, или који са другим заједно напаса своје стадо’ (за потврде и распрострањеност в. најскорије Ylli 1997: 234). Јокл у је у том алб. облику видео једнозначан доказ за јужнословенски назал, објашњавајући изостанак прелаза **s-* > **sh-* претпоставком да реч спада у млађи слој албанских славизама позајмљених из дијалеката југозападне Македоније (Охрид, Костур, Преспа) где се назвали чувају.³³ Слично Сване узима да је реч некад постојала и у источнојужнословенском, и да у њој *em/ëm* вероватно одражава првобитни словенски назал (Svane 1992: 192). Исту фонетику и семантику показује и арум. *simbru*.³⁴ Како је од јужнословенских језика реч позната само у српско-хрватском (в. горе 4.1), она би се могла приписати Србима и Хрватима као носиоцима другог таласа словенског досељавања на Балкан, али грчки, албански и арумунски славизам доводе такав суд у питање.³⁵

³² Из јужнословенског је, напротив, арум. *simbru* ‘спрежњик’, в. 4.4.2.

³³ Jokl 1933: 134–135; уп. id. 1935: 302, где одговара на Вајанову критику (Vaillant 1934: 89).

³⁴ По писменом саопштењу колеге Виталија Зајковског. Paphagi 2: 947 за *simbru* даје само значење ‘мушкарац чија се жена преудала’.

³⁵ Има, додуше, индиција да је тај талас једним својим делом домашио и до Македоније и Тесалије (Порфиригенитова Сервија код Солуна, древне јужнословенско-западнословенске изониме, уп. Лома 1993: 114–118). Назив области у си. Босни *Семберија* и *Сембери* за њене становнике Јокл тумачи као траг досељавања арбанашких пастира (Jokl 1933: 135), позивајући се на Скарићев рад где топоним *Лојаре* у том делу Босне изводи од алб. *lopár* ‘кравар’ (Скарић 1918: 229). Облик *сембер* у значењу ‘сељак’ зна и писац XVIII в.

4.5. Балтске паралеле

Балтска лексичка породица коју чине лит. *sēbras* ‘друг’, застарело ‘ортак, наполичар’, *sēbrà* ‘друштво, заједништво’, *sēbrinas*, *sēbriškas* ‘који дели напола, другарски’, лет. *sēbrs* ‘сусед, сувласник унутар исте сеоске општине’ испрва је стављана на исту поредбenu раван са словенском, као варијанта са дугим *e* према кратком у „старословенском“ **sebrъ* (в. горе 3.2). Онда је спознаја да је прасловенски лик гласио заправо **sebrъ* повукла за собом реинтерпретацију балтских облика као позајмљених из источнословенског (Потебня 1883: 29; Solmsen 1901: 597; Pedersen 1911: 377–379; Walde 1927: 456; Brückner 1927b: 213; Ляпунов 1928; Mühlenbach/Endzelin3: 823; Skardžius 1931: 194; Трубачев 1959: 166). Но убрзо се увидело да стање ствари није тако једноставно, јер се у балтском поред облика са дугим *ē*, за које се углавном узима да су из белоруског, срећу и они са вокализмом *ė*: лит. дијал. *sēbras*, можда већ стлит. *sebras* (графија није једнозначна), лет. *sēbrs*, за које се допушта да су домаћи и да се своде на прабалтско **sebras*, одакле се изводи финско *seura* ‘друштво, пратња’, а та позајмљеница у прибалтичком финском мора бити стара, јер показује првобитно „ступњевање“ (Stufenwechsel) **sepra*, gen. sg. **seβran*, што би искључивало словенско порекло и сврставало реч у најранији слој финских балтизама, чији настанак пада много пре почетка руско-балтских веза (Буга у: Преображенский 2: 267; Thomsen 1931: 372; Kalima 1940; Vasmer 2: 599; Fraenkel 768–769; Blesse 1957: 96–99). Калима и за њим Блесе притом се враћају извођењу не само балтске, него и словенске речи из основе пие. повратне заменице (уп. горе 3.2), а овај последњи и облике са дугим *ē* просуђује као исконске балтске (Blesse 1957: 98). Угрофинска етимологија може се искључити (Kalima 1940: 345), док могућност повратних позајмљеница у балтском (и словенском) из финског није искључена.³⁶

4.6. Осетско *særvæt*

У трећем тому свога етимолошког речника осетског језика, Владимир Иванович Абајев изнео је на видело могућу иранску паралелу словенској речи (Абаев 3 [1979]: 88–89). Осетско *særvæt* ‘заједнички сеоски пашњак’ он изводи колективним суфиксом **-ʁwa* (одакле је осетски формант множине **-tæ*) од непосредног **sabra-*, које би било пандан руском *сябр*,

Матија Антун Рељковић из суседне Славоније. То неће бити стари наноси: ни за хороним *Семберија* ни за топоним *Лојаре* нема ранијих потврда.

³⁶ Подсетимо да је Миклошич и источнословенску и балтску реч изводио из финског, указујући на естонско *sõbr-* (горе 3.3); Ендзелин одатле изводи летонски облик *sēbrs* (Mühlenbach/Endzelin l.c.), а неки и рус. *себра́* изводе из финског балтизма (Фасмер 3: 587 s.v.). ЭСБМ 13: 135 остаје неодређен у погледу порекла балтских облика, ЕСУМ 5: 495 их и не помиње, док се у ALEW [2]: 895 просуђују као позајмљени из источнословенског али уз оgradu да има и оних који мисле да су прасродни словенским; Derksen 2015 нема. О импликацијама исконског карактера речи у балтском за њену етимологију (пие. **s-* или **k-*) в. ниже, одељак 5.

себр, лит. *sẽ bras*, фин. *seura*, не улазећи у проблем коренског вокализма (иранско *a* може рефлектовати како ие. *e, тако и *m, *n). Прелаз *br > rv* регуларан је у сарматско-аланском из којег је осетски потекао, а семантика одговара источнословенској; прво Абајев илуструје развојем речи *ærvad* од стиран. *brātā* (nom.) ‘брат’, а друго руским изразом *сябренье земли* ‘земљиште које се заједнички користи’ и закључује да имамо посла са важном скитско-словенско-балтско-финском друштвено-привредном изгосом.

4.7. Запажања о изворној семантици

Поред тога што пружа полазиште за дубљу фонетско-морфолошку анализу речи, збир овде представљених факата треба да нас приближи њеној изворној семантици, како бисмо се и са те стране могли критички осврнути на досадашње и сузити простор за даље етимолошке спекулације.

4.7.1. Апелативно значење

Српско-хрватска значења забележена у временском распону од XIV до XIX века, стсрп. ‘прост човек, невластелин’, доцније углавном погрдно ‘сељак, простак’ не налазе паралеле у другим језицима и очито су секундарна. Једини изузетак представља реч *себрњак*, *-ака* ‘друг у орању’, забележена у чакавском говору околине Огулина, са примером: *Себрњаци су она два човика, ки скујаа цело лишо ору. Они су се зашо договорили још о Месойусиу* (RJA 14: 799). Са творбене тачке гледишта то је поименичење на *-jakъ* придева на *-ьпъ*,³⁷ које означава оно што се у Србији Вукова времена звало *сїрежници*.³⁸ Старину тог значења на словенском југу потврђују ране позајмљенице алб. *sẽmbër* и арум. *simbru* ‘спрежник’, које одражавају истовремено и старији гласовни лик од стсрп. *себрь* (в. горе 4.4.2). Да се иста реалија и на источнословенском простору изражавала истом речју сведочи укр. дијал. глагол *сябруват* ‘спрезати се ради заједничког обрађивања земље’.³⁹ За могућу старину тог значења већу од прасловенске в. доле 5.5.4. Укупни семантички распон словенских потврда, укључујући и значења позајмљеница из словенског (или потенцијално прасродних речи) у другим језицима јасно указује да се *sẽbrъ у прасловенском употребљавало као синоним именици *drugъ ‘ѣтапос, socius’, којој је у основи семантика судеониства (орташтва, партнерства): *друџ* у *ѡслу* (нпр. *орању*, в. горе), у *ѡрџовини*, саучесништва: *друџ* у *злочинсѡву*, узајамности: *друџ*

³⁷ Уп. струс. *сябреньий*, ст.-блр. *сѣбреньий*, рус. дијал. *сябреньий* ‘општински, задружни’.

³⁸ Вук [1818]: 784–785 s.v. *сїреџа*: *У Србији људи, који немају чїшавоџ ѡлуџа волова, сїреџну ѡ два и ѡ шри ... заједно, ѡа шако ору .. Који сїрежник има више волова у сїрези, ономе више и раде..* Стсрп. назив за исти појам *сїишїишник* забележен је у Бистричкој повељи краља Владислава (1234–1243): ако ли је једнакъ, да цоу нгоуденъ даа стїишника кога разоудѣ (ЗСПП 167). Реч је изведена од глагола *сїиискашїи се*, уп. у Бањској повељи краља Милутина (1316): н кон нендїау (с)ѡна нан брата нан работ’нника једнаци, д’ѡаа да се стїишета ако н разноу работоу н землю ндаата, нъ на нне работе, а соранне н внноград раз’но (ЗСПП 464).

³⁹ «спрягаться для спільной обробки землі», са варијантом *цабрoвaтъ* (ЕСУМ 5: 495).

дру̑у ‘један другоме’, једнакости, упарености (нпр. у изразу *нема му дру̑а* Вук ‘нема му равна/пара’),⁴⁰ припадности заједници међусобно равних: *дру̑* као члан *дру̑и̑ива*, *дру̑жине*.⁴¹ Паралелизам значења протеже се и на де-номиналне глаголе: рус. дијал. *присябриться*, *присербиться*, с.-х. *їридружїи се*. Две особе су **sębra*⁴² ако уз међусобну сагласност ступају у привремену или трајну друштвену везу на равноправним основима: у обради земље, узгоју стокe, пчела,⁴³ купопродаји (укр. *сябер*, блр. дијал. *сябёр* ‘онај ко нешто од другог купи или му прода’); више особа су **sębri* ако користе заједничко пољопривредно земљиште итд. Одатле се спонтано развија значење ‘пријатељ’ (рус. *друг*, блр. *сябар* као семантичка иновација, уп. Вору́с 2007: 207),⁴⁴ које даље може прећи у термин сродства, најпре бескрвног (укр. *сябер*, блр. дијал. *сябар* ‘женин брат, шурак’, уп. *брачни дру̑*, с.-х. *їријаїиель* ‘својак’). Тек из те секундарне развила се, као терцијарна, слабо посведочена употреба којом се обухвата и крвно сродство (блр. дијал. *сябр*, *себр* ‘рођак, брат’). То треба нагласити због етимологија које за примарно значење речи узимају ‘крвни сродник’ (в. ниже 5.1).

4.7.2. Терминолошко значење

Деветнаестовековна интерпретација себара као друштвеног слоја у немањихкој држави, заснована на збиру старосрпских факата, изнедрила је дилему, да ли су они у Душаново доба били феудални „трећи сталеж“ у успону, како их је тумачио Новаковић, или стари слој слободних људи у наглom опадању, како је претпоставио Флорински (в. горе 2.2). Убрзо је опште мишљење превагнуло у корист овог другог тумачења; било је то на самом почетку XX века, откако се проблем почео сагледавати на широј поредбеној основи (в. горе 3.3). Већ је Жиречек пишући о себру у Душанову законнику узео за изворно значење ‘полузакупник, деоничар, задругар, ортак’, засновано не на српско-хрватским, него на источнословенским, балканским и балтским фактима (Жиречек 1900: 211–213; уп. 1912: 69 и Михаљчић у ЛССВ 659–660). Та се основа даље ширила чинећи полазиште за тумачење

⁴⁰ Већ стерп., уп. ако нма свадѣ дѣвѣрокѣннѣ з дрѣгомѣ своѣмѣ MS 101, ако ли себѣрь ... свою другоу оуздѣ по силѣ ДЗ § 53.

⁴¹ У привдевској употреби, основно је значење ‘ἕτερος, alter’, а тек секундарно **drugъ(jь)* може значити ‘ἄλλος, alius, псл. **inъ*’ и ‘δεύτερος, secundus, псл. **vъtorъ*’.

⁴² Можда је управо облик двојине, а не колектива на *-а* породило *a*-основу **sębra* ‘дружина, задруга’ (уп. горе 4.4.1).

⁴³ Уп. блр. дијал. *сябер* ‘супольник у кожнай справе’, са примером који се односи на будуће брачне другове: *на вяселлі маладым даруюць паўкаровы ... паўкалоды пчол або што другое, каб быць сябрамі* (ЕСБМ 13: 134). Значајна је идеја поделе на *їола*, из које се онда изводи терминолошко значење ‘наполичар; онај који обрађује туђу земљу за половину летине’.

⁴⁴ Уп. лит. *draūgas*, лет. *drāugs* ‘пријатељ, друг’, *draugāiti* ‘пријатељевати’, *sudrugti* ‘спријатељити се, здружити се’, поред лит. *draūg*, *draugė* ‘заједно’, стпрус. *draugi-waldūnen* ‘Митербен, сунаследник’ где се чува старија семантика заједништва која се даље развила у смеру емотивне привржености (Fgaenkel 102). Исти корен, пие. **d^hreugh-* имао је специфичан развој у германском **dreugan-* ‘вршити дужност (пре свега војну службу)’, гот. *ga-drauhis* ‘војник’ (Kroonen 103–104), очито сужењем на припаднике ратничких дружина.

чења дате друштвене категорије током прошлог и почетком овог века (Właiñatz 1903: 144 и даље; 147, 149; Ciszewski 1925; Bardach 1975). Најскорије Васиљев закључује да има основа да се у сјабрима/себрима претпостави посебан друштвени слој чланова (сеоске, доцније евентуално и градске) заједнице, *ојшћине*, и код источних и код јужних Словена (Васиљев 2011: 119). Из поредбеног контекста излази да је на српско-хрватском тлу дошло до ране деградације друштвене категорије означене називом **sębri* и у њеном исходу до готово потпуне пејоративизације самог тог назива. При томе је, можда, одређену улогу играо и међујезички контакт који је, у старосрпском законодавству, усмерио *ѡрѣ* према *εὔτελής*, а у књижевности приморских крајева према ит. *rustico, villano*, са већ извршеним помаком од изворног лат. значења ‘сеоски’ према ‘прост, неотесан, груб’. Но битно је било пражњење некадашње категорије слободних људи изван властеоског сталежа и клера. Та је категорија по свом пореклу била прасловенска, префеудална и изворно обухватала све међу собом равноправне чланове сеоске општине који су као сувласници користили општинску земљу, обрађујући је удруженим снагама или по годишњем редоследу утврђеном жребом.⁴⁵ До деградације значења код *себри* дошло је са феудализацијом друштва, као и у случају речи **l’udъje*, која је балто-словенско-германска (лит. *liáudis*, лет. *lāudis*; стисл. *lydir*, ствнем. *liuti*, стенгл. *lēode*), сродна са придевом ‘слободан’ у грчком и италским језицима (гр. *ἐλεύθερος*, лат. *liber*) а изводи се из горе поменутог корена пие. **h₁leud^h*- ‘расти’, што значи да су њоме испрва били обухваћени сви одрасли, слободни и пуноправни људи. Но у средњем веку код Срба *людикѣ* се сужава на просте људе у опозицији према властели и често примењује на зависне сељаке; иста појава запажа се у другим језицима: старочешком, старопољском, староруском (ЭССЯ 15: 194–200 s.v. **l’udъ*); у исходу, себри су постали *ѣросѣи људи*, уп. рус. *простолудин*. Уосталом, и етничко самоназвање *срѣбли* у законодавном контексту старосрпских повеља поприма терминолошко значење ‘зависни земљорадници’ у опозицији према власи ‘пастири’ (РКС 3: 150). Сличан процес може се проследити и на источнословенском тлу, али је тамо мање одмакао. У руским дијалектима добро је посведочено значење *сябры* ‘зависни (тягловые) сељаци који имају право гласа на збору (сходка)’.⁴⁶ Није потребна боља потврда да је *себров збор* код Срба у првој половини XIV века био остатак првобитне слободе и независности себара, који Душановим закоником бива укинут, очито у складу са тежњом ка превођењу целокупног сталежа слободних сељака у зависне земљораднике (в. горе 2.2). Исти процес подвођења руских сјабара под крепосно

⁴⁵ Традиционалној интерпретацији псл. **zakonъ* као поствербала од **začęti* може се као алтернатива поставити извођење из предлошке синтагме **za konъ*, с обзиром на рус. дијал. *кон*: ‘редослед, жреб, заједничко сеоско земљиште које се разделяје међу сељанима пред сетву или косидбу; тако добивена парцела; међа’, *законаться* ‘бацити жреб, одредити редослед’ (Лома 2004: 30–31).

⁴⁶ Даль, СРНГ 43: 190–191, такође *себры* исто, *себровщина* ‘збор чланова једне сеоске општине’, СРНГ 37: 95.

право довео је до семантичког помака из ‘слободан сељак’ у ‘зависан сељак’, али уз нијансу значења која чува спомен на првобитни статус, у којем су сјабри као независни људи имали право збора и договора. Све у свему, на истоку се деградација одвијала спорије и није довела до такве пејоративизације термина као у случају с.-х. *себар*.⁴⁷

4.7.2.1. Себри и отроци

Члан 69 Душанова законика одваја себре од пуноправних људи и приближава их о т р о ц и м а, којима су они изворно морали бити јасно супротстављени. Наиме, зборови су поникли као установа родовског друштва, заснованог на начелу равноправности унутар старосних категорија; другим речима, једина раслојеност унутар њега била је она по узрасту, у том смислу што су о неким питањима већали сви одрасли људи а о другима само „већа стараца“, док су недорасли били изузети из колективног одлучивања док не положи „испит зрелости“. Тиме се објашњава примена прасловенског термина **otrokъ* ‘дете’ на најнижу, у највећој мери обесправљену скупину унутар српског средњовековног друштва. Обично се та реч, на основу творбено-семантичке паралеле коју пружа лат. *in-fāns*, тумачи као ‘лишен говора’, у том смислу да би изворно означавала сасвим мало дете које још није проговорило или особу лишену права говора (ЭССЯ 38: 126–131, са литературом). Биће да оном првом тумачењу речи треба претпоставити ово друго, правно, јер код свих словенских народа она може означавати децу разних узраста, али и одрасле који нису пуноправни чланови заједнице, већ им је друштвени положај сасвим близак или истоветан ропском. Додатну потврду оваква интерпретација налази у изворној семантици придева *луд*, која, бар у српском, није она савремена ‘умно поремећен’, него управо ‘незрео’, о биљкама (*лудо зеље*) или о људима (*лудо чедо* у народним песмама, формулаична ознака за недораслу особу, од новорођенчета у колевци до петнаестогодишњег дечака).⁴⁸ Та епска формула има могућу паралелу у хомерској *νήτια τέκνα* ‘малолетна деца’, укључујући обрт „некад ниси био луд (*νήτιος*) ... али сада говориш лудо попут дечака (*παῖς ὡς νήτια βάζεις*)“, коме одговарају наши *мудар јеси, ал’ бесједиш лудо* (Вук 471a s.v. *лудо*), *мудри јесѿе, ал’ збориѿе лудо* (СНП 37^о, 16).⁴⁹ Гр. придев *νήτιος* најубедљивије се тумачи као негирана сложенница **νε-ἄπτιος* од *ἡπτεύειν, ἄπτεύειν* ‘звати’, и то у (епиграфски посведоченом) правном значењу ‘позивати на одговорност’, тако да би *νήτιον τέκνον* било **‘дете које не одговара за своје поступке’*. У повељи из 1302. којом је краљ

⁴⁷ У руским и белоруским дијалектима срећемо значење ‘здрав, јак човек’ које се местимиче пејоративизира у ‘дебео, незграпан, невешт, лењ човек’.

⁴⁸ Прасл. **ludъ* се може изводити од истог корена као и *људи* (уп. горе 4.7.2), али са другачијим семантичким развојем; док су са **h₁leudʰ-* означени одрасли (људи), **h₁loudʰo-* би, као и стинд. *ro(d)ha-* значило ‘растући, онај још који расте’ одатле ‘недорастао’, уп. лат. *adolescens* ‘адолесцент’, пореклом партицип од *adolesco* ‘одрастати’. Подробније Loma 2012: 93–95.

⁴⁹ Треба имати у виду „институционални“ карактер глагола *збориѿи* и *бесједиѿи* о којем је било речи више (2.2).

Милутин потврдио повластице Дубровчанима има једна ставка где налазимо једину старосрпску потврду придева *луд* и то у споју *луд оџрок*. Ту се предвиђа могућност, која се односи на Дубровчане у српској држави, да нечији „луд отрок“ некоме „испакости“; у том случају, краљ се обавезује да неће позивати на одговорност господара, већ ће гонити самог кривца; једино уколико је „дјетић“ пролио крв, господар је дужан предати га српским властима. То је очито повластица којом се ублажава важеће правило да господари одговарају за своје отроке, јер су ови правно неодговорна лица, баш као и деца, и у том смислу овде треба схватити придев *луд* уз *оџрок*.

4.7.2.2. Себри и баштиници

Старосрпске друштвене категорије дефинише пре свега однос према наследном земљопоседу, или, како се најчешће означава у старосрпским правним текстовима, б а ш т и н и.⁵⁰ Док су отроци били интегрални део туђе, властеоске баштине (ДЗ § 44) а меропси, бар изворно, најамни радници на њој (в. ниже 4.7.2.3), за себре се поставља питање да ли је међу њима могло бити баштиника. Под баштиником се најчешће подразумевао племић који на коњу иде у рат, али је међу баштаницима било и попова, а вероватно и слободних сељака, премда је та последња категорија у XIV веку морала бити непостојана, у том смислу да су се њени економски јачи припадници уздизали у ситну властелу а они сиромашнији потпадали под феудалну зависност. Један члан Душанова законика помиње „љ у д е з е м љ а н е који имају своју баштину“ (§ 174). Како је *земљане*, *земљанск* *людне* иначе збирни назив за невластеоски живаљ на одређеном подручју, приближно синониман са *жуиљане* или са грецизмом *хора* (в. А. Бубало, ЛССВ 236), ту је, чини се, реч о преосталим слободним сељацима. Да се (и) на њих односио назив *себри* можемо ипак само нагађати.⁵¹ Влајинац је мислио да је себарска баштина била зависна од њима надређене, повлашћене класе (Wlaïnatz 1903: 149).

⁵⁰ Тај термин такође заслужује кратак осврт, пошто је и он тек недавно исправно протумачен (ЕРСЈ 3: 283–284). Дотад се сматрало да је посреди изведеница на *-ина* од црквенословенске или бугарске речи *баџа* ‘отац’ од прасл. **bat'a*. Тај прасловенски етимон стоји, али реч по својој историјској распрострањености није ни црквенословенска ни бугарска већ народна српско-хрватска, а њени дијалекатски ликови шћак. *баџина*, кајк. *баџина* недвосмислено указују на сложени суфикс **-ъščina*, тј. на основни лик **bat'ъskaja zeml'a* поимеичен у **bat'ъščina*, што је изведеница истога типа као синоним *йлемениџина* / *йлемениџина*, само је меко *t'* испало испред групе *щч*; у средњовековним исправама и надгробним натписима из западних српских крајева (Босна, Херцеговина) уобичајен је израз *йлемениџа баџина*.

⁵¹ Већ је Новаковић поредио употребу речи *земљанин* у опозицији према *Дубровчанин* у једној Душановој исправи са *себар* према *власџелин* у Законику (1898: 219). Донекле упоредив са *себар* је термин *кмей*, стсрп. *къмѣтъ*, који такође показује одређену амбиваленцију. Та општесловенска позајмица из лат. *comes, comitis* примењивала се, у разним крајевима и у разна времена, на различите друштвене категорије, како на зависне сељаке тако и на слободне људе, а њоме су се означавала и поједина звања. Но за разлику од *себар*, она може имати позитивну конотацију; кметови се каткад изједначавају са „добрим људима“, док су *себрдије* рангирани испод „средњих људи“.

4.7.2.3. Себри и меропси

Могуће да је појам себара или себрдија обухватао меропхе. Мњропси су били главна категорија зависних земљорадника у немањихкој држави XIII–XIV века. За њено исправно схватање важна је етимологија самог назива. Како је горе (3) већ речено, у питању је сложеница од **mĕra* и **rĕxati* ‘требити жито’; ако стоји веза са укр. *мірошник*, термин би био већ познопрасловенски и означавао у дофеудалном друштву оне чланове сеоских заједница који су, немајући сами довољно обрадиве земље, вршили код већих земљопоседника сезонски посао требљења пожњевеног жита и добивали у накнаду одређену количину зрна.⁵² Из њих се могла спонтано у феудалном друштву развити полузависна категорија људи који обрађују туђу земљу за део (обично половину) летине, наполичара. Управо то значи нгр. *сѣѓтрос* као еквивалент лат. *colonus* (4.4.2). У истом смеру као оваква етимолошка интерпретација указује и поистовећење меропха са парцима. У старој српској држави назив *ѡарици* од византијског грчког *πάροικος* употребљавао се као синоним за *мероѡси* у њеним јужним деловима преотетим од Византијског царства (јужна Метохија, Македонија). У Византији *πάροικος* се назива и *μισθωτής* ‘најамник’, јер је реч о земљораднику унајмљеном да ради на туђој земљи.⁵³ Тако је у процесу феудализације из редова сиромашних безземљаша и сезонских радника настајао слој зависних земљорадника, на који се могао протегнути назив *себри* ‘прости људи’.

5. Проблем дубље еѡимологије

5.1. *‘члан породице, крвни сродник’?

Две најпопуларније етимологије псл. речи, од којих се она друга може и данас сматрати актуелном, полазе од њеног прасродства са речима за породицу, било германском (гот. *sibja*, нем. *Sippe*, 3.2), било балтословенском (псл. **sĕtĕja*, лит. *šeimà* 3.4). Обе се суочавају са тешко премостивим проблемима, како формалне, тако и семантичке природе.

5.1.1. Претпостављено образовање од ие. повратне заменице **s(u)e se-(m)-b^h-ro-* (3.3.1) је потпуно вештачка конструкција која има своје

⁵² Та се радња у повељама назива *житотрѣбленник* и наводи међу дужностима меропха. Тај је посао био од прворазредне важности у доба пре распрострањења млинова на воду и меке пшенице без љуске (*Triticum aestivum*), док се зрно житарица претежно обрађивало туцањем у ступама и ситњењем у ручним жрвњевима ради добивања прекрупце. Доцније су по истом принципу воденичари наплаћивали свој рад узимајући као „ујам“ одређену количину жита. Укр. *мірочник* (и рус. дијал. *мирочник*) ‘млинар’ изводи се од *мірка* ‘мера жита’, но распрострањенија варијанта *мірошник* оставља простор претпоставци о преосмишљењу првобитног **mĕgorĕxъ*, **mĕgorĕšъ* и прасловенској старини термина (*Loma* 2010a: 89–91).

⁵³ У Синтагми *πάροικία* преведено са *мњропшина*. Уп. село *Мероѡцина* између Ниша и Прокупља.

оправдање само у жељи да се словенске и балтске форме обједине на равни индоевропског прасродства. Напротив, извођење **sębrъ* из **k(ō)im-b-ro-* (3.4) имплицира да су балтски облици или сви позајмљени из словенског или им треба тражити другу етимологију, а сáмо по себи је са творбене, а особито са фонетске стране веома натегнуто. Када Вајан прихватајући етимологију Собољевског пише „Nous avons ainsi un bon exemple du traitement du groupe *mr* > *mbr*, et du traitement du groupe *oi* + nasale à l'intérieur du mot; et surtout un exemple intéressant de l'emploi du suffixe *-r-*.“ (Vaillant 1932: 39) он мисли да истиче предности те етимологије а заправо указује на њене три рањиве тачке. Осамнаест година доцније, пишући први том своје „Поредбене граматике словенских језика“ посвећен фонетици (Vaillant 1950: § 40), не наводи ниједан други пример, ни словенски ни балтски, за претпостављени развој *mr* > *mbr*, који, уосталом, није ни вероватан у светлу очувања групе *ml* о којем је реч непосредно пре тога (нпр. **jělъ* од **jēti*, **jьтo*).⁵⁴ За стапање дифтоншког јата са таутосилабичним *m* у предњи назал такође нема паралела, а такав исход је мало вероватан већ с обзиром на хронологију гласовних промена, како је то указао Љапунов (3.4.1); његова претпоставка нулске базе корена спасава етимологију у тој тачки, али је у погледу деривације чини проблематичнијом, раскидајући непосредну везу са **sěmъja*. Оперисући суфиксом **-ro-*, заступници обеју етимологија указују на нека паралелна образовања у балтском: лит. *beñdras* ‘Teilhaber, Genosse, Gefährte’ (Kalima 1940: 348), лит. *šeimerys* ‘друг’ (Трубачев 1959: 166), гр. ἐλεύτερος, лат. *liber* (Gołąb 1982: 167, уп. горе 4.7.2), али међу псл. изведеницама на **-ro-* **sēm-ro-* > **sębrъ* не следи ниједан јасан творбени образац (уп. Vaillant 1974: 638 и в. доле 5.5.1. са нап. 64). Од пие. **kim-ro-* могло је настати герм. **himbra-* које би, у доба вршење друге палатализације, закономерно дало **sębrъ*, што је хипотеза Розвадовског, в. горе 3.4.2, али њој недостаје апелативна карика у германским језицима; уз то и та етимологија има проблем са балтским облицима, имплицирајући да је балт. **sebr-*, рано позајмљено у фински (горе 4.5), етимолошки различито од псл. **sębrъ*.

5.1.2. Оно што је, упркос њиховим формалним слабостима, обезбедило дуг живот овим двама етимологијама јесте њихова семантичка примамљивост у склопу теорије о родовском друштву; ако је сеоска општина произашла из рода или из велике породице, „задруге“, онда су њени чланови првобитно били међу собом сродници, тј. заједништво је произашло из крвног сродства.⁵⁵ Својој горенаведеној дефиницији *себара/сјабара* (4.7.2), Васиљев придодаје да је најраније значење речи било ознака крвног

⁵⁴ Очекивао би се паралелизам у развојима *mr* > *mbr* и *ml* > *mbl* као у грчком, нпр. перфекат μέμβλωκα поред аориста ἔμολον ‘дођох’, еолски аорист ἦμβροτον поред атичког ἦμαρτον ‘промаших, погреших’.

⁵⁵ Уп. Bardach 1975, где се наводи ранија литература у којој су мишљења подељена између представника теорије о родовском друштву и оних других који, чини се, са више основа, виде у овој категорији људе придружене са стране.

сродства, премда за то не налази утемељење у њеним посведоченим употребама, већ само упућује на место у Трубачовљевој књизи где овај презиме и разрађује етимологију Собољевског (Трубачев 1959: 166). Узајамни утицај теорија о друштвеном развоју на етимологију и етимолошких спекулација на историјску интерпретацију ове речи тако се затвара у својврстан *circulus vitiosus*. У самој ствари, и да нису у формалном погледу сасвим проблематичне, етимологије које **sębrъ* изводе од пие. речи за ‘породицу’, **seb^h-* или **koim-* морали бисмо проблематизовати са семантичке стране, суочени са збиром података који показује да себар/сјабр није неко ‘родни, свој’, него пре ‘други’ који је постао ‘друг’ (4.7.1).

5.2. Себров збор као figura etymologica?

Као алтернатива овим тумачењима речи којима је заједничко да је узимају за суфиксалну изведеницу на *-ro-* предлагане су различите анализе које повлаче испред *b* морфолошку границу и тумаче реч као сложеницу где би први члан **sę-* био неки префикс а *-brъ* (*-bъr*, *-bъrъ*) глаголска основа (3.5.1–4). Оштирова и Младеновићева анализа (3.5.2; 3.5.4) такође полази од семантике сродства (‘од истих родитеља’), а Јоклова германска етимологија (3.5.3) од привредних односа (‘који приноси половину’), али у оба случаја претпоставља се исти пие. корен **b^her-* ‘носити’ са спектром значења од ‘плаћати данак (гот. *ga-baur* од *bairan*) до ‘носити у утроби, доносити на свет, рађати’. Како пак тај корен у прасловенском долази у псл. са провербалним **sъ(n)-* < пие. **sm-*, **som-* у **sъ-bъrati sę*, *sъ-berę sę* ‘сабрајти се, окупити се’, одакле је још прасловенски поствербал **sъborъ* > *збор*, могло би се помишљати на **sem-bros* (*-bъros*) > **sęb(b)rъ* као изведеницу у значењу ‘онај који зборује, има право гласа на збору’, што је, видели смо, једно свакако старо, префеудално обележје рускога *сябра* (4.7.2). У том смислу, старосрпски *себров збор* могао би се схватити као *figura etymologica*. Међутим, претпоставка *e*-превоја **sem-*⁵⁶ високо је хипотетична, јер он није посведочен у словенском нити игде другде осим у старопруском, где се просуђује као секундаран (Dunkel 2014: 720; Derksen 2015: 388).⁵⁷ Уосталом, ни ова етимологија не решава проблем балтских форми.

5.3. Себри и Срби

Досад је овде само успут (3.3, нап. 13) поменут Золмзенов покушај да од **sębrъ*, тачније од његове хипотетичне варијанте са редукованим вокализмом корена без назалног инфикса **sъbrъ*, изведе прасловенски етноним **Sъrbi* ‘Срби’ путем метатезе, за коју се позива на „малоруско“

⁵⁶ Реконструкција са **sēm-*, заснована на Вуковом акценту *сѣбар* који би указао на акутску интонацију коренског слога са предњим назалом, на којој су Оштир, Јокл и Младеновић градили своје етимологије (3.5.2–4) не стоји (в. горе 1.2.1).

⁵⁷ Могло би се поћи и од нулске базе **sm-* > **sę-* у првом делу.

(украјинско) *присѣрбитися* ‘придружити се’ према великоруском *присѣбриться* ‘исто’. Ту етимологију етнонима прихватио је као највероватнију Преображенски (Преображенский 1914: 227) а преузели су је још Валде (Walde 1927: 456 s.v. **šue-bh(o)-*), Калима (Kalima 1940: 349–350) и Будимир (1959; 1960).⁵⁸ На Золмзенев чланак први је критички реаговао Микола (Миккола 1902: 273), заснивајући своју критику на убеђењу да је рус. *себеръ* несловенска реч.⁵⁹ Пресуднији је, међутим, био аргумент који износи Петар Скок, да је метатеза *br > rb* гола претпоставка; вероватно је то исто мислио Јулиус Покорни када је у одредници коју је у свој речник преузео из Валдеовог (Pokorny 1959: 883, горе 3.3.1) тамо где је реч о сврставању под њу руског *пáсерб* и имена (балканских и лужицких) Срба прилог ‘свакако’ (*wohl*) заменио са ‘сасвим неизвесно’ (*ganz unsicher*). Чињеница да је Золмзен, поникао из младограматичарске школе, допустио себи да претпостави једну етимолошку везу која се коси са гласовним законима, јер у словенским језицима *br* не даје регуларно *rb*, а да су други горенаведени озбиљни лингвисти то прихватили, не значи да они нису знали законитости историјске фонетике већ да су упркос њима осећали да те речи могу или чак морају бити у некој међусобној вези.

5.3.1. Птоlemeјеви Σέρβοι

Сто година после Золмзеновог чланка покушао сам да поређење *šębrъ са *Sьrbi обновим смештајући га у оквиру фонетске регуларности. Могућност за то пружила ми је горепоменућа Абајевљева етимологија осетског *šærvæt* (4.6), која претпоставља стиран. **sabra-* као пандан прасловенскоме *šębrъ (или *sebrъ) са даљим развојима *a > æ* [ə] *br > rb > rv* закономерним за сарматско-алански. Моја претпоставка гласила је да је прелазни сарматски лик основне речи **šarba-* посведочен око 150. н.е. посредством етнонима Σέρβοι негде око доњег тока Волге, на простору који су тада настањивали европски Иранци, Сармати и Алани, а да су се након тога ти предсловенски, сарматски Срби померили на северозапад, настанили међу Прасловене и постепено у њих претопили, остављајући делу њих своје племенско име које је у словенским устима регуларно дало **šьrb-* (Loma 1999: 340, нап. 16; 2000: 93).

5.3.2. Изоглоса или путујућа реч?

Не знам да се у међувремену неко осврнуо на моју етимологију; Абајевљеву Чианг наводи са знаком питања (Cheung 2002: 223–224). Ако

⁵⁸ Више куриозитета ради помињем овде Конселов покушај да израз „српски начин“ код Хекторовића и Крижанића објасни укрштањем са *себарски* (Cancel 1921).

⁵⁹ Вероватно то чини под утицајем Миклошичевог етимолошког речника (уп. горе 3.3). У првом тому своје „Прасловенске граматике“ он каже да етноним *šьrbъ* ... hängt etymologisch zusammen mit ... r. *páserb*, p. *pasierb* ‘Stiefsohn’ und klr. *pryserbyty ša* ‘sich an jemanden heften’. Vielleicht können wir hier von der Bedeutung ‘Angehöriger einer Hauskommunion’ ausgehen (Mikkola 1913: 8), тј. као да прихвата (макар семантичку) везу са *šębrъ ‘члан задруге’ (?).

се одиста ради о једној од Абајевљевих „скитско-европских изоглоса“ (термином „Скити“ он обухвата и сарматско-аланска племена) насталој на равни познопраиндоевропских ареалних веза, из поређења *sębrъ и **sabra-* произлазио би заједнички праоблик **kmb^hro-*. Он би опет искључивао изворност балтских облика (лит. *s* а не *š* < пие. **k-*, в. горе 3.4.1), али и припадност етнонима *Кимбри*, будући да се *m у германским језицима рефлектује као *um, но могао би укључивати име Кимераца који су претходили Скитима у северном прибрежју Црног Мора, ако се узме да је оно првобитно гласило **kimb^hro-*.⁶⁰ Но веза осетског *sær̄væt* са словенским и балтским речима могла би се ставити и на плићу хронолошку раван међујезичких контаката. Наизглед вероватнији смер позајмице био би из балтословенског у сарматски него обратно, јер је, како смо видели, термин из балтског и словенског раширио у већи број других суседних језика. За **sabra-* би у том случају ваљало поћи од варијанте без назала **sebra-*, која је својствена балтском али је по свој прилици посведочена и у словенском (в. ниже 5.4), а крајњи етимон могао би се претпоставити са пие. **s-*. Но ова перспектива изокреће се увидом да осетско *sær̄væt* изгледа није усамљено на иранском плану, о чему ће бити речи на крају овог рада (5.5.4).

5.4. Балтословенско **serbra-*?

У једном скорашњем раду (Лома 2016) вратио сам се питању порекла етнонима *Срби* и у вези с тим поново размотрио проблем фонетске варијантности речи *себар* (стр. 12–13). Дошао сам на претпоставку да се сви словенски и балтски ликови могу објаснити из првобитног **serbra-* одраженог у с.-х. дијал. *сребер*⁶¹ путем регресивне дисимилације *r – r > n – r* (*sebrъ) или *ø – r* (балт. заст., дијал. *sebras*, рус. дијал. *себѣр, нприсебриться* итд., од XVII в.: *себра* ‘общая работа миром’ СРЯ XI–XVII вв. 24: 8), евентуално са дужењем вокала након отварања слога (балт. *sēbras), док би псл. **sъrb-* у **Sъrb(j)i*, *pa-sъrbъ, *pri-sъrbiti se било повратна позајмљеница из сарматског. Остављајући проблем крајње етимологије **se(r)bra-* по страни, ипак сам у једној напомени указао на осетске речи ирон. *sær̄ibar*, дигор. *særebar* ‘слободан’, *særbaræ* ‘слобода’; примамљива је била могућност поћи, како за *себар* тако и за *Србин*, од значења ‘слободни људи’. У осетском су то сложенице од *sær* ‘глава’, авест. *sarah-* < пие. *kr̥h₂os* и *bar* ‘право, воља, власт’ које би по Абајеву било од стиран. **uāra-* (авест. *vāra-* ‘воља’) од пие. корена **uelh₁-*,⁶² тако да би евентуална веза са бсл. **serbra-* била могућа само под условом да је у питању иранизам. Но извођењу **serbra-* од хипотетичног сарматског предлошка смета дужина вокала у

⁶⁰ Можда иза грчке графиције *κι-* стоји палатално **ḳ*.

⁶¹ Тамо сам тај облик означио као „словеначки“, што се накнадном провером показало као погрешно, в. горе 4.1.

⁶² Абаев 1: 235–236; према Чангу (Cheung 2002: 170): „Etymology uncertain“, будући да *b-* није регуларан третман *u пред вокалом у осетском (очекивало би се *w-*).

последњем слогу *-bar*, где је $a < \bar{a}$. Уосталом, сложеница *særī/e-bar* не оставља утисак велике старине и тешко да потиче из сарматско-аланског, него ће пре бити да је настала тек у кавкаском периоду историје осетског језика.⁶³

5.5. Завршна разматрања

У белешци на крају свога рада из 2016. обећао сам да ћу се изучавањем термина *себар* још позабавити, што у овој прилици и чиним.

5.5.1. Антиципација ликвиде или дисимилација?

Најпре се ваља осврнути на облик *сребар* који би, по мојој тада изнетој претпоставци, најнепосредније одражавао изворни лик са два *r*. Горе (4.1) речено је, да је он забележен најпре у 1569. и 1614. веку код двојице чакавских писаца, да га доцније, у другој половини XVII столећа, бележе и двојица кајкавских аутора, од којих га Белостенец означава као „далматински“, а да је из потврде код другог, Хабделића, изведен, по свему судећи, погрешан, закључак да реч *sreber* постоји и у словеначком. У светлу укупне горе презентираних грађе намеће се у први мах закључак да је тај усамљени облик секундаран, настао антиципацијом *r* у први из другог слога. Примера за то има, а најближи који ми пада на памет је словеначко (и кајкавско) *breber*, *-bra* ‘дабар’ од псл. **bebrъ*. Са друге стране, таква антиципација је својеврсно одступање од гласовних закона, док је дисимилација у одређеним гласовним склоповима закономеран, премда и необавезан исход. Стога је у случајевима напоредног постојања варијаната попут с.-х. *ѓраб*, дијал. *ѓабап*, стчеш. *hrabr*, доцније *habr* итд. методолошки препоручљиво поћи од оне са два *r* и реконструисати псл. **grabrъ*; слично у случајевима с.-х. *ѓавран*, дијал. *ѓарван*, *ѓаловран*, али чак. од XVI в. *ѓраврѓн* < **gar(o)vornъ* са распрострањенијом, али секундарном варијантом **gavornъ* (Јома 2003а: 128–130), или срп. дијал. *брисѓар*, укр. дијал. *брѓцтриѓ*, слч. дијал. *bristri*, длуж. заст. *blytšny* који намећу реконструкцију праоблика **brystrъ* поред очито млађег, премда много раније и боље посведоченог **bystrъ* (Јома 2010b). При реконструкцији на дубљој, праиндоевропској равни таква напоредност се установљава на ширем поредбеном плану, нпр. псл. **odrъ*, лит. *ardaĩ*, гр. ἄθραι, ἄρθρον < пие. **h₂er-d^hrom* (Јома 2017: 184–188), или псл. **bedro*, гр. φέρτρον < пие. **b^her-d^hrom* (ibid. 189–194).⁶⁴ Наравно, све то под условом да се преко таквог, недисимилованог облика

⁶³ Овим сада допуњавам своју већ 2016. изречену резерву. На релативну „младост“ сложенице указује то што се она употребљав и у „растављеном“ виду: *sæ sær sæ bar næ wudis*, досл. „њихова глава није била у њиховој власти“, тј. „они нису били слободни“, и што има могуће кавкаске предлошке типа груз. *tavisupali* ‘слободан’ од *tavi* ‘глава’, *tavisi* ‘свој’ и *upalı* ‘господар’ (Абаев 3: 84 s.v.).

⁶⁴ Ове две, и неке друге анализе изведене у том чланку (псл. **vĕ-trъ*, а не **vĕt-rъ*) осетно смањују ионако мали и мало јасан репертоар именских изведеница на **-rъ* код Вајана, уп. горе 5.1.1.

долази до етимологије убедљиве или бар плаузибилније него ако се пође од оних само са једним *r* (*l, n*). У горе наведеним примерима мислим да је то случај (као што са *breber* очито није). Ваља нам, дакле, видети како ствари стоје са *сребер*, тј., да ли је то ипак иновативна форма типа *breber* или можда архаизам, на основу којег ваља претпоставити изворни (пра-словенски и балтословенски) лик са два *r*?

5.5.2. Рус. дијал. *сребряна*, заст. *серебицизна*

Оно што ће одмах, и разумљиво, засметати свакоме кад заступамо ову другу тезу јесте усамљеност облика са два *r* (само хрватски чакавски и уз то застарео) у маси потврда расутих по широком простору, од Балтика до Егеја, насупрот, рецимо, случају са **brystrъ* које је врло добро посведочено у српским говорима а осим тога у словачким, реликтно у украјинском а посредно и у доњелужичком, тј. код сва три словенска језичка огранка. Да бисмо даље разматрање поставили на чвршћу основу, потребна нам је макар још једна потврда недисимилованог облика са два *r*, или облика само са првим *r*, из неког другог дела словенског света. Досад смо држали по страни два таква облика, оба из другог главног ареала у којем се реч чува, источнословенског. Године 1896. на крајњем северозападу руског језичког простора, у Карелији, на западној обали Оњешког језера (Петрозаводск), забележена је реч *сребряна*, мн. ‘пайщики, совладельцы’ са примером: Трое построили один овин – сребряна (СРНГ 40 [2006]: 307). Није ми јасно да ли је граматички у питању облик множине, како је у речнику назначено, или двојине, али у творбеном погледу очито имамо посла са варијантом речи *сябряне* мн. ‘члены артели, общины’ забележене у Олоњецкој области 1885–1898. (СРНГ 43: 191). Други облик, где би се прво *r* чувало захваљујући контактном испадању другог, разматрао је већ Потебња (Потебња 1883: 29). Реч је о називу за врсту земљишног пореза у Великом кнежевству литавском који се прописује уредбом о размеравању земљишта на парцеле (Устав на волоки) из 1557: *серебицизна*. Пишући о томе називу Потебња најпре одбацује покушаје да се он протумачи из *серебро* (тобож да се дати порез плаћао у сребру) или из *серѣ* ‘срп’ (уз позивање на пољску графичку *sierpszczyzna*), па убедљиво поистовећује тај историјски термин са северноукрајинским (Черњигов) дијалектизмом *себерщина / сиберщина* ‘заједничка земља у власништву суседа (*сябри*)’ и на основу одредбе по којој су руске волости (најмања територијална јединица од неколико села) имале плаћати тај порез „по старом“ и тамо где није било размеравања закључује да су га раније плаћали сви *сябри* једне волости заједно (Потебња 1883: 29). За *серебицизна* може се претпоставити изворни облик **серебрицизна*, поименичење придева на *-ьска(ја)* (уз *земља*) суфиксом *-изна* (изофункционалним са *-ина*), где је друго *r* по испадању слабог полугласа елиминисано ради упрошћења сугласничке групе, што је омогућило да се прво сачува. Полногласије у овом случају указује на **serbrъ*, док би се *сребряна* сводило на **sъrebrъ*, а за *сребар* могућа су оба праоблика (онај први, дакако, само ако се припише екавској чакавщини).

5.5.3. С(р)ебри и сребро

Варијантност **serbr-* / **s̆rebr-* одговара оној коју срећемо код именице посл. **s̆rebro*, јер се поред тог лика, посведоченог у старословенском (с̆рѣбро), који би био изворан у светлу балтских и германских паралела (в. ниже), за прасловенски може реконструисати и **serbro* > стсл. с̆рѣбро, стчеш. *s(t)řiebro*, рус., укр. *серебрó*, блр. *серабрó*; уп. и стсрп. с̆рѣбро 1441. (MS 406), писање топонима с̆рѣбрьникъ, с̆рѣбрьница (РКС 1: 145–146).⁶⁵ Без обзира на исправност Потевњиног суда да *серебицизна* није названа по сребру већ по сувласницима – сјабрима, поставља се питање има ли икакве везе између прасловенских назива за друштвену категорију себара и за сребро, било у смислу заједничког порекла (колико год да значења двеју речи стоје далеко једно од другог), било у смислу доцнијег укрштања. Семантички јаз ипак није толики колики се на први поглед чини, будући да *сребро* значи и новац уопште, а себри/сјабри свакако су улазили међу собом и са другима у разноврсне новчане односе. Горепоменуто (4.2. са нап. 29) Псковская судная грамота из 1467. садржи и одредбу која се тиче *сѣбренаго серебра*, тј. заједничког новца тамошњих сјабара (Срезневский 908). У петнаестом веку на североистоку тадашње Русије посведочена је институција *серебренникъ*, такође *издѣльный серебреникъ*, *издѣльникъ* ‘крестјанин, получивший от землевладельца при поселении на его земле денежную ссуду („серебро“) под кабальное обязательство, ставящее условием, кроме выплаты долга, выполнение определенных работ’; тако позајмљен новац звао се *издѣльное серебро* (СРЯ XI–XVII вв. 24: 81, уп. 6: 149). Мотивација назива за тај вид феудалне зависности речју *серебро* ‘новац’ није спорна, али није искључено да се ради о преосмишљењу префеудалног термина у облику блиском горе наведеноме *сребряна* ‘сябры’. Занимљива могу бити и значења попут рум. *simbriát* ‘најамник’, такође ‘најамни војник, плаћеник’, али тешко да у речи **s̆rebro* ‘новац’ треба видети етимон за **s̆erbr̆*, осим што нам она у трагању за њим пружа одређен путоказ.

5.5.3.1. Назив за сребро Словени деле са Балтима (лит. *sidabras*, лет. *sidrabs*, *sudrabs*, стпрус. *sirablan* асс. sg.) и Германима (гот. *silubr*, ствнем. *silabar*, нем. *Silber*); и овде је најупутније поћи од првобитног лика са два *r*, **sirabra-* (тако Hamp 1973), који се недисимилован чува у слов. **s̆rebro* а другде је претрпео различите дисимилације: $r - r > d - r$ (лит., лет.), $> r - l$ (стпрус.), $> l - r$ (герм.). Реч се не тумачи из средстава ниједног од језика који је деле и сматра се заједничком позајмљеницом из засад неидентификованог извора. Преглед ранијих тумачења дају Марко Сној у Bezlaj 3 [1995]: 305–306, Boutkan/Kossmann 2000 и Бохумил Википјел у ESJS [16/2012]: 935–936. По мом мишљењу, највероватније је у основи староирански сложен

⁶⁵ Ако као трећу варијанту од **serbr̆*, **s̆rebr̆* допустимо **s̆rbr̆* (уп. Золмзенову претпоставку варијанте **s̆rbr̆*, горе 5.3) у *насерб*, *присербитися* и у етнониму *Срби*, даљи паралелизам могао би се повући са стсл. хапаксним с̆рѣбро, стсрп. с̆рѣбро 1438, 1441, с̆рѣбрьникъ 1333, с̆рѣбрьница 1442, с̆рѣбрьнь 1433, 1441, 1442 (MS 107, 372, 390, 407–408, 410, 415, али то могу бити само погрешне графичке).

назив који се у балтословенско-германски ареал раширио из језика при-црноморских Иранаца.⁶⁶ Са сазвучном, али етимолошки различитом речју у основи стсрп. *себръ* и сродних облика у словенским и балтским језицима мислим да је исти случај: по својој структури, она је у свом првобитном овде реконструисаном лику са два *r* највероватније сложеница настала на старо-иранском тлу а у словенски и балтски позајмљена из сарматско-аланског.

5.5.4. Паштунско *sar'əu*

Осетски језик и његов предак сарматско-алански историјски се позиционирају на крајњем северозападу иранског језичког простора али се на дубљој староиранској равни они изводе из североисточних дијалеката чије је родно место у дубинама Средње Азије а међу које се сврстава и језик Авесте. У том смислу, осетски је сроднији паштунском језику који се говори у далеком Авганистану него персијскоме у своме суседству. У паштунском постоји реч *sar'əu* f. 'размена услуга, сарадња', за коју се као пример употребе наводе два сељака која удружују сваки по вола у пар за орање.⁶⁷ То су, дакле, 'спрежници', што је најстарије значење установљено за реч *себар* (4.7.1). У свом етимолошком речнику Моргенштерне за ову реч упућује, са знаком питања, на прилог *sar'a* 'скупа', који се тумачи као окамењен падеж староиранске атематске именице посведочене у Авести *sar-* f. 'сједињење, здружење' (Morgenstierne 2003: 75) као поствербалом од глагола *sar-* 'сједињавати' < пие. **kerh₂-*, сродно са гр. κεράυνυμι 'мешам' (M. Kümmel у LIV 328). Паштунско *-əu* је рефлекс веома продуктивног иранског суфикса *-(a)ka*, те би се иза *sar'əu* могло претпоставити **saraka-*, али то није једина могућа фонетска реконструкција, будући да у овој речи *r* може стајати и за старије *br*, како то излази из примера *sur'əu* f. 'рупа' за коју се на основу паралела из других источноиранских језика, јидга *surv*, вахи *sērv*, реконструира предложак **subra-ka-* (Morgenstierne 2003: 76). Ако се иза *sar'əu* претпостави **sabra-ka-* то би била фонетски тачна а значењем веома блиска паралела речи **sabra-* претпостављеној у основи осет. *særvæt* (4.6). У том случају, не бисмо имали посла са „скитско-европском изоглосом“, већ са источноиранском речју коју су Сармати донели из средњеазијских степа и предали суседним народима, у њеном првобитном лику **sarbra-*, који се доста једноставно тумачи из горепоменутог **sar-*⁶⁸ у прилошком значењу 'скупа, заједно' и глаголског корена **bar-* / *br-* од пие. **b^her-* 'носити', као сложеница: 'заједнички допринос'. Балтословенско *e* од стиран. *a* објашњава се слабљењем *a > ə* посведоченим већ у сарматском (где се дати глас предаје грчким *ε*, лат. *e*); појава је својствена и најранијем слоју иранизама у угрофинском (уп. Гамкрелидзе/Иванов

⁶⁶ Такву претпоставку изнео сам пре петнаест година (Лома 2003б: 136–138); при њој остајем, мада ми скитски етимон који сам тада предложио више не изгледа вероватан. Надам се да ћу се ускоро поново позабавити тим проблемом у једном посебном раду.

⁶⁷ 'exchange of services, cooperation' (e.g. two peasants lending each other their own single ox to make a pair for ploughing') (Morgenstierne 2003: 76)

⁶⁸ Од праиран. **tsar-* < пие. **kerh₂-*.

1984: 921–929). Другачија супституција у **pa-sъrbъ*, **Sъrb(j)i* одражавала би доцнију рецепцију сарматског редукованог *a* као [ə] у доба када је познопрасловенски већ поседовао полугласе. За пољ. дијал. *sibrat* (горе 3.5.1; 4.3) могло би се помишљати да је плод сингуларизације иранског колектива одраженог у осетском *særvæt*.

5.5.5. З а к љ у ч а к

Овим разматрањем свакако није стављена тачка на дискусију која траје већ сто осамдесет година, но надам се да сам у њему указао на њене досадашње стрампутице и зацртао неке смерове у којима би она требало даље да се одвија. Чини се да се у овом тренутку тежиште даљих истраживања помера на поље иранске историјске дијалектологије; поред осетског *særvæt* и паштунског *sar'əu* пожељни би били додатни докази за реалност претпостављеног староиранског предлошка **(t)sar-bra-* који, по мом мишљењу, засад најбоље објашњава збир расположивих факата.

ЛИТЕРАТУРА

- Абаев, Василий Иванович. *Историко-этимологический словарь осетинского языка I–V*, Москва – Ленинград, Наука, 1958–1990.
- Будимир, Милан. *Quaestio de Neuris Cimmericisque*. *Глас Српске академије наука* 207, н.с. 2 (1954): 29–69.
- Будимир, Милан. О старијим понима српског имена. *Глас САН* 236, Одељење литературе и језика 4 (1959): 35–55.
- Будимир, Милан. *De nominis Serbici vestigiis classicis*. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* 3 (1960): 7–34.
- Васильев, Сергей Викторович. «Сябры» у восточных и южных славян. *Rossica Antiqua* 2011/1: 114–121.
- Вук: *Српски рјечник*, истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима, скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. У Бечу, у штампарији Јерменског манастира 1852.⁶⁹
- Гамкрелидзе, Томас – Иванов, Вячеслав Всеволодович. *Индоевропейский язык и индоевропейцы*. *Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*. Тбилиси, Издательство Тбилисского университета 1984.
- Горяев, Николай Васильевич. *Сравнительный этимологический словарь русского языка*. Тифлиς, Типографія канц. Главнонач. гр. ч. на Кавказѣ, 1896.
- ДЗ: *Законик Сѣефана Душана, цара српског 1349. и 1354.*, на ново издао и објаснио Стојан Новаковић, Београд, Државна штампарија 1898.⁷⁰
- ЕСУМ: *Етимологичний словник української мови* 1–6. Київ, Наукова думка, 1982–2012.
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика*. Београд, САНУ. 2003–.
- Зайковскиј, Виталиј. Этимология, этнолингвистика и языковые контакты славянских с греческим, другими балканскими и тюркскими языками. *Словенска етимологија данас*. Београд, САНУ 2007: 171–208.
- ЗСПП: Владимир Мошин, Сима Ћирковић, Душан Синдик (прир.), *Зборник средњовековних ћириличких њовела и њисама Србије, Босне и Дубровника*, књига I 1186–1321, Београд 2011.

⁶⁹ Где цитирам прво издање Вукова рјечника, наводим годину [1818].

⁷⁰ Сравнивано је и најновије издање: *Законик цара Сѣефана Душана*, Београд, САНУ (I Струшки и Атонски рукопис 1975, II Студенички, Хиландарски, Ходошки и Бистрички рукопис 1981, III Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис 1997).

- Ильинский, Григорий Андреевич. Славянскія этимологіи. *Русский филологический вестник* 69 (1913): 12–23.
- Лома, Александар. Неки славистички аспекти српске етногенезе, *Зборник Маџице срѣске за славистику* 43 (1993): 105–126.
- Лома, Александар. Два *vrana žavrana* – Corvus corax у словенској епизи. Компаративни поглед. *Кодови словенских култура* 8 (2003) „Птице“: 109–132.⁷¹
- Лома, Александар. Евроазијски степски појас као чинилац језичке и културне прошлости Словена. *Зборник Маџице срѣске за славистику* 63 (2003): 133–148.
- Лома, Александар. Прасловенска лексика и култура у индоевропском контексту. *Предавања из историје језика* (Лингвистичке свеске 4), Нови Сад, Филозофски факултет, 2004: 15–42.
- Лома, Александар. *Rěčь, *slovo, *besěda – етимологија и семантичка праисторија. *Јужнословенски филолоџ* 64 (2008): 199–216.
- Лома, Александар. О имену Срби. *Срби и срѣско*. Зборник радова, ур. Дејан Ајдачић. Београд, Алма, 2016: 7–18.
- Лома, Александар. К вопросу о и.-е. *-tro-, *-d^hro- в праславянском. *Jezikoslovni zapiski* 23/2 (2017): 75–101.
- ЛССВ: *Лексикон срѣскоџ средњеџ века*, приредили Сима Ћирковић и Раде Михаљчић. Београд, Knowledge, 1999.
- Ляпунов, Борис Михайлович. Семья, сярбр, шабѣр. Этимологическое исследование, *Статьи по славянской филологии и русской словесности. Сборник статей в честь А. И. Соболевского* (Сборник Отделения русского языка и словесности т. 101, № 3), Ленинград 1928: 257–263
- Миккола, Иосиф Юлиус. Объясненія нѣкоторыхъ славянскихъ словъ. I. Обь имени славянъ, *Русскій филологическій вѣстникъ* 48 (1902): 271–273.
- Новаковић 1898 в. ДЗ.
- Потебня, Александр Афанасьевич. *К истории звуков русского языка* IV. Этимологическія и другія замѣтки. Отдѣльный оттиск из „Русскаго Филологическаго Вѣстника“, Варшава, 1883.
- Преображенский 1914: Александр Григорьевич Преображенский, *Этимологический словарь русского языка* 1–2, Москва, Типография Г. Лисснера и Д. Совко, 1910–1914.
- РКС: *Рјечник из књижевних сѣарина срѣских*, написао Ђуро Даничић, I–III, у Биограду, у Државној штампарији 1863–1864.
- Синт.: *Маџије Власѣара Синѣаџмай*, издао Стојан Новаковић, Београд, Државна штампарија Краљевине Србије 1907.
- Скарић, Владислав. Поријекло православнога народа у сјеверозападној Босни. *Гласник Земљскоџ музеја у Босни и Херцеговини* 30 (1918): 219–265.
- СНП 2: *Срѣске народне ѣјсеме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. Књига друга, у којој су пјесме јуначке најстарије. У Бечу, у штампарији Јерменскога манастира, 1845.
- Соболевский, Александр Иванович. Семца, сярбр, шабер, *Ученые записки высшей школы города Одессы*, Отделение гуманитарно-общественных наук, том 2 (1922): 61–62.
- СРНГ: *Словарь русских народных говоров*. Москва/Санкт-Петербург 1965–.
- СРЯ XI–XVII вв.: *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Москва, Наука, 1975–.
- Трубачев, Олег Николаевич. *История славянских терминов родства*, Москва, Академия наук СССР, 1959.
- Фасмер, Макс. *Этимологический словарь русского языка* I–IV, перевод и дополнения О. Н. Трубачева. Москва, Прогресс, 1986–87.
- ЭСБМ: *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. Мінск, Беларуская навука, 1978–.

⁷¹ Енглеска верзија истога рада под насловом Two Black Ravens. Corvus Corax in Slavic Epics – a Comparative Outlook објављена је 2015. у зборнику *Epic Formula – A Balkan Perspective*, ed. by Mirjana Detelić and Lidija Delić, Belgrade, 83–109.

- ALEW: Wolfgang Hoch et al., *Altltauisches etymologisches Wörterbuch I–III*, Baar, Hamburg 2015.
- Bardach, Juliusz. *Siabr*, SSS 5 (1975): 152–154.
- Bezljaj, France. *Etimološki slovar slovenskega jezika 1–4*. Ljubljana, SAZU, 1997–2005.
- Bezzenberger, Adalbert. *Ueber die A-Reihe der gotischen Sprache. Eine grammatische Studie*. Göttingen, Robert Peppmüller, 1874.
- Blesse, Ernst. Lettische Etymologien. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, 75/1–2 (1957): 91–121.
- Boryś, Wiesław. *Etymologie słowiańskie i polskie*, Warszawa, Slawistyczny ośrodek wydawniczy, 2007.
- Boutkan, Dirk – Kossmann, Maarten. On the etymology of ‘silver’. *North-Western European Language Evolution* 50 (2000): 3–15.
- Brückner, Aleksander. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków, Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927, ²1957.
- Brückner, Alexander. (Besprechung von): Reinhold Trautmann, *Baltisch-Slavisches Wörterbuch. Zeitschrift für slavische Philologie* 4 (1927): 212–218.
- Brugmann, Karl. *Vergleichende Laut-, Stammbildungs- und Flexionslehre der indogermanischen Sprachen*, Zweite Bearbeitung. Erster Band: *Einleitung und Lautlehre*, Strassburg, Karl J. Trübner, 1897.
- Budimir, Milan. Dva društvena termina dubrovačka. *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, 4–5 (1956): 181–211.
- Budimir, Milan. Pelasto-Slavica. *Rad JAZU* 309 (1956): 81–194.
- Cancel, P. À propos de l’origine des «bugarštice». *Revue des études slaves* 1 (1921): 237–239.
- Cheung, Johnny. *Studies in the Historical Development of the Ossetic Vocalism*. Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert, 2002.
- Cioranescu, Alexandre. *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de La Laguna, Tenerife, 1966.
- Ciszewski, Stanisław. *Prace etnologiczne*, tom I, Warszawa, Instytut popierania nauki, 1925.
- Densusianu, Ovide. *Histoire de la langue roumaine*. Tome premier: *Les origines*, Paris, Ernest Leroux, 1901.
- Derksen, Rick. *Etymological Dictionary of Baltic Inherited Lexicon*. Leiden – Boston, Brill, 2015.
- Doroszewski, Witold Jan. Monografje słowotwórcze III. Formacje z elementem *-r-* w czeski sufiksальной, *Prace Filologiczne* 15/2 (1931): 275–300.
- Dunkel, George E., *Lexikon der indogermanischen Partikeln und Pronominalstämme*. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 2014.
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, Československá Akademie Věd, Praha 1989–.
- EWU: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997.
- Fick, August. *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen. Ein sprachgeschichtlicher Versuch*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1870.
- Fraenkel, Ernst. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1962 [I]. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1965 [II].
- Gołąb, Zbigniew. About the Connection between Kinship Terms and Some Ethnica in Slavic (The Case of *Sīrbi and *Slověne*). *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 35–36 (1982): 165–171.
- Gombocz Zoltán – Melich János: *Magyar etymológiai szótár*, I–II. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1914–1944.
- Hamp, Erich. Lith. *sidābras*, OCS *srěbro*. *Baltistica* 9 (1973): 57–58.
- Hirt, Hermann. Fragen des Vokalismus und der Stammbildung im Indogermanischen. *Indogermanische Forschungen* 32 (1913): 290–318.
- Jireček, Constantin. Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan. *Archiv für slavische Philologie* 22 (1900): 114–214.

- Jireček, Konstantin. *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien: Studien zur Kulturgeschichte des 13.–15. Jahrhunderts* (Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Klasse 56), Wien 1912.
- Johansson, Karl Ferdinand. Sanskritische Etymologien. *Indogermanische Forschungen* 2 (1893): 1–64.
- Jokl, Norbert. Südslavische Wortstratigraphie und albanische Lehnwortkunde. *Сборник в честь на проф. Л. Милетичъ*, София, Македонския научен институтъ, 1933: 118–146.
- Jokl, Norbert. Slaven und Albaner (приказ књиге А. М. Селишев, *Славянское население в Албани*, София 1931). *Slavia* 13 (1934–1935): 281–325.
- Kalima, Jalo. Slav. *sebrъ ‘Nachbar, Kamerad’ und balt. *sebras. *Zeitschrift für slavische Philologie* 17 (1940): 342–350.
- Kroonen, Guus. *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden – Boston, Brill 2013.
- Lidén, Evald. *Studien zur altindischen und vergleichenden Sprachgeschichte*. Upsala, Almqvist & Wiksell, 1897.
- Ligorio, Orsat. *Serbo-Croatian Accent Retraction. Its Course and Character in the Dialect of Dubrovnik*. Докторска дисертација одбрањена на Лајденском универзитету 2016.
- LIV: Helmut Rix (Hrg.). *Lexikon der indogermanischen Verben*. Wiesbaden, Dr Ludwig Reichert, 2001.
- Loma, Aleksandar. Skythische Lehnwörter im Slavischen. Versuch einer Problemstellung. *Studia etymologica Brunensia* 1 (1999): 333–356.
- Loma, Aleksandar. Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Porphyrogenetos, *Зборник радова Византиолошког инстџитута* 38 (1999–2000): 87–161.
- Loma, Aleksandar. Altserbisch *mъгорьhъ*. *Slavia* 79/1 (2010): 81–92.
- Loma, Aleksandar. Proto-Slavic *bystrъ or *brystrъ? *W Stulecie Rocznika Slawistycznego* (Krakowskie Studia Slawistyczne I), Kraków, Polska Akademia Umiejętności, 2010: 197–206.
- Loma, Aleksandar. Vom Indogermanischen zum Slavischen und zurück. Probleme und Perspektiven einer vertiefenden Wortforschung im Bereich der slavischen Sprachen. *Methods of Etymological Practice*, ed. by Bohumil Vykypěl and Vít Boček (Studia etymologica Brunensia 14), Praha, Lidové noviny, 2012: 83–96.
- LP: *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum emendatum auctum*, edidit Fr. Miklosich. Vindobonae 1862–1865.
- Mayrhofer, Manfred. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen I–III*. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1986–2001.
- Meyer, Gustav. *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*. Straßburg, Trübner, 1891.
- Meyer, Gustav. *Neugriechische Studien*, II. *Die slavischen, albanesischen und rumänischen Lehnworte im Neugriechischen* (Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 130), Wien 1894.
- Mikkola, Jooseppi Julius. *Urslavische Grammatik*, I Teil: *Lautlehre, Vokalismus, Betonung*. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1913.
- Miklosich, Franz. *Lexicon linguae Slovenicae veteris dialecti*. Vindobonae, Braumüller, 1850.
- Miklosich, Franz. *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen*. Wien, Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1867.
- Miklosich, Franz. *Die slavischen Elemente im Magyarischen* (Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Classe 21), Wien 1871.
- Miklosich, Franz. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien, Braumüller 1886.
- Miklosich, Franz. Ein neuer Beleg für den altserbischen Ausdruck *себрь*. *Archiv für slavische Philologie* 11 (1888): 633.
- Milas, Mijo. Ispravci dubrovačkihih riječi u Vukovu rječniku. *Rad JAZU*, Razredi filologičko-historički i filosofičko-juridički, knj. 50 (1898): 223–248.
- Meillet, Antoine. Les alternances vocaliques en vieux slave (suite). *Mémoires de la Société de Linguistique de Paris* 14 (1906–1908): 332–390.
- Mladenović, Miloš Mladenović. Slov. *sebrъ* und seine Bedeutungsentwicklung. *III међународни конгрес славистиа*, Београд 1939, 3: 73, репринт Београд 2008, стр. 523.

- Morgenstierne, Georg. *A New Etymological Dictionary of Pashto*, compiled and edited by J. Elfenbein, D. N. MacKenzie and Nicholas Sims-Williams, Wiesbaden, Ludwig Reichert, 2003.
- Mühlenbach, Karl. *Lettisch-deutsches Wörterbuch*, redigiert, ergänzt und fortgesetzt von J. Endzelin, I–IV Riga, Izglitibas Ministrija, 1923–1932.
- Novaković, Stojan. Die Ausdrücke *себрь*, *поч’тень* und *мѣроу’ишна* in der altserbischen Uebersetzung des Syntagma von M. Blastares. *Archiv für slavische Philologie* 9 (1886): 521–523.
- Osthoff, Hermann. *Geschichte des Perfects im Indogermanischen mit besonderer Rücksicht auf Griechisch und Lateinisch*. Strassburg – London, Trübner 1884.
- Oštir, Karel. Predslovansko *sębrъ „zadugar“. *Donesek k praslov. socijalnemu sestavu, Etnolog* 4 (1930): 1–29.
- Otrębski, Jan. Beiträge zum slavischen etymologischen Wörterbuch. *Die Welt der Slaven* 16/2 (1971): 186–192.
- Papahagi, T. *Dicționarul dialectului aromîn, general și etimologic* I–II, București, Editura Academiei, 1963.
- Pedersen, H. Anmänan. Sproglige og historiske Afhandlinger viede Sophus Bugges Minde. Kristiania 1908. *Arkiv för nordisk filologi* 25–26: 377–379.⁷²
- Petersson, Herbert. *Studien über die indogermanische Heteroklasie*. Lund, Berlingska boktryckeriet, 1921.
- Pisani, Vittore. Zur Chronologie der germanischen Lautverschiebung. *Die Sprache* 1 (1949): 136–142.
- Pokorny, Julius. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern/München, Francke, 1959.
- Popowska-Taborska, Hanna. O niektórych paralelach leksykalnych kaszubsko-wschodniosłowiańskich, *Slavia Occidentalis* 31 (1974): 85–91.
- Popowska-Taborska, Hanna. Ps. *sebrъ* ‘pobratymiec, krewniak, druh, towarzysz, współnik. *Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego, Slawistyka* 6 (1992): 219–226.
- Popowska-Taborska, Hanna – Boryś, Wiesław. *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim*. Warszawa, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1996.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–XXIII, Zagreb, JAZU, 1880–1976.
- Rozwadowski Jan. Cimbri – sibri. *Статьи по славянской филологии и русской словесности. Сборник статей в честь А. И. Соболевского* (Сборник Отделения русского языка и словесности т. 101, № 3), Ленинград 1928: 361.
- SEK: Wiesław Boryś – Hanna Popowska-Taborska. *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* I–VI. Warszawa, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1994–2010.
- Skardžius, Pranas. *Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen*. Kaunas, Spindulio, 1931.
- Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–III. Zagreb, JAZU, 1971–1973.
- Sławski, Franciszek. Szaber-siabr. *Język polski* 28 (1948): 50–51.
- Solmsen, Felix. Slavische Etymologien. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung im Gebiet der indogermanischen Sprachen* 37/4, n.F. 17 (1901): 575–601.
- SSS: *Słownik starożytności słowiańskich* 1–8, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, Ossolineum, 1961–1996.
- Svane, Gunnar. *Slavische Lehnwörter im Albanischen* (Acta Jutlandica LXVIII, Humanistische Reihe 67). Aarhus University Press, 1992.
- Szinnyei, József. A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. *Magyar Nyelvőr* 22 (1893): 207–217.
- Šafařík, Pavel Josef. *Slovanské starožitnosti*. Praha, Jan Spurný, 1837.
- Thumb, Albert. Alt- und neugriechische Miscellen. *Indogermanische Forschungen* 14 (1903): 343–362.
- Thomsen, Vilhelm. *Samlede Afhandlinger* IV. København, Gyldendal, 1931.
- Tiktin, Hariton. *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* I–III, 2. überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron. Wiesbaden, Harassowitz, 1986–1989.
- Uhlenbeck Christianus Cornelius. Etymologisches. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, 19 (1894): 327–333.
- Vaillant, André. Notules. III Slave commun *sębrŭ. *Slavia* 11 (1932): 38–40.
- Vaillant, André. Chronique. *Revue des études slaves* 14 (1934): 87–91.

⁷² Наведено по библиографском прегледу у *Rocznik Slawistyczny* 4 (1911): 265.

- Vaillant, André. *Grammaire comparée des langues slaves*. Tome I. *Phonétique*. Lyon, IAC, 1950.
- Vaillant, André. *Grammaire comparée des langues slaves*. Tome IV. *Formation des noms*, Paris, Klincksieck, 1974.
- Vasmer, Max. *Russisches etymologisches Wörterbuch I–III*. Heidelberg, Winter, 1950–1958.
- Ylli, Xhëlal. *Das slavische Lehngut im Albanischen*. 1. Teil *Lehnwörter* (Slavistische Beiträge 350). München, Otto Sagner, 1997.
- Walde, Alois. *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*. Bd. II, herausgegeben und bearbeitet von Julius Pokorny. Berlin – Leipzig, Walter de Gruyter, 1927.
- Wlaïnatz, Milan. *Die agrarrechtlichen Verhältnisse des mittelalterlichen Serbiens* (Sammlung nationalökonomischer und statistischer Abhandlungen des Staatswissenschaftlichen Seminars zu Halle a.d.S. 40). Halle an der Saale, 1903.

Aleksandar Loma

ALTSERBISCH *SEBRŔ*, SERBOKROATISCH VERÄLTET *S(R)EBAR*
IM GEMEINSLAVISCHEN UND INDOEUROPÄISCHEN KONTEXT

Zusammenfassung

Als Rechtsterminus kommt aserb. *sebrŕ* gegen die Mitte des 14. Jh.s in der serbisch-kirchenslavischen Übersetzung des „Syntagma kata stoicheion“, wo er gr. εὐτελής wiedergibt, und im Gesetzbuch des Zaren Dušan vor, wo dadurch die Schicht von Gemeinfreien bezeichnet wird, die damals schon dem Prozess der feudalen Unterordnung ausgesetzt worden sein dürften. In der nachfolgenden Zeit (15.–18. Jh.) wurde *sebar* in Dubrovnik und Dalmatien gebraucht, um gemeine Leute im Gegensatz zum Adel zu bezeichnen. Vuk Karadžić hat es in der zweiten Auflage seines Wörterbuchs aus Dubrovnik in der Bedeutung ‘Landmann’. Zu jener Zeit (1852) scheint das Wort schon außer Gebrauch gekommen zu sein, und Vuks Akzent *sèbar* ist wohl zu **sèbrŕ* zu berichtigen. Der erste, der eine Deutung des Wortes erwogen hat, war Šafarik, der es auf den Namen der Sabiren, eines hunnischen Stammes, zurückführen wollte. Weder sprachlich noch historisch begründet, wurde trotzdem diese Herleitung von Miklosich angenommen und bald danach mit vollem Recht vergessen. Weiter reichend war Miklosichs Entscheidung, in die zweite Auflage seines altkirchenslavischen Wörterbuchs aus 1867 nur aufgrund der aserb. Belege das Stichwort *sebrŕ* zu rekonstruieren, wovon die Sprachvergleichler nur auf ein urslavisches **e* in der Wurzelsilbe schließen konnten. Daraus ergab sich bald die Etymologie, die „ursl.“ **sebrŕ* zusammen mit aind. *sabhā-*, got. *sibja* ‘Sippe’ und auch balt. **sēbras* in lit. *sēbras* ‘Genosse’, lett. *sēbrs* ‘Nachbar’ als zu idg. **(s)ŷ̥bh(o)-* ‘eigen, Familienangehöriger’ zurückgehend interpretierte (Fick, Bezzenberger, Osthoff, Johansson, Uhlenbeck, Lidén, Brugmann, Meillet, Hirt, Walde). Um die Jahrhundertwende kam man aber zur Erkenntnis, dass, trotz Miklosich, der die beiden Wörter etymologisch voneinander trennte, aserb. *sebrŕ* mit aruss. *sjabrŕ*, russ. dial. *sjabër* usw. ‘Teilhaber an einer Dorfgemeinschaft, Kompagnon, Genosse, Freund’ gleichzusetzen ist, woraus sich nur auf ein urslavisches **sèbrŕ* schließen lässt, dessen Nasal durch die frühen Entlehnungen aus dem Slavischen in den Sprachen Südosteuropas (alb. tosk. *sëmbër*, arom. *sîmbriu*, rum. *sîmbriă*, ung. *cimbora*) bestätigt wird. Die so erschlossene Grundform gab Anlaß zu neuen Deutungsversuchen, von denen jener Sobolevskis den größten Anklang fand, der **sèbrŕ* als **-ro-* Ableitung zur Wortsippe von aruss. *sémija*, russ. *semjá*, lit. *šeimà* ‘Familie, Haushalt’, dt. *Heim* usw. stellte. Diese Etymologie wurde weit angenommen, u.a. von Ljapunov, Vaillant, Stawski, Pisani, Trubačev, Gołąb, Popowska-Taborska, obwohl sie mit der sonst unbelegten Lautentwicklung *mr > mbr* operiert. Diese Schwierigkeit versuchte Rozwadowski zu überwinden, indem er dem slavischen Wort das vermutlich hierhergehörige germ. **himbra-* als jüngere Lautform des Kimbrernamens (Κίμβροι, *Cimbri* < **kim-ro-*) zugrunde legte. Nun erscheint für **sebrŕ* der Ansatz einer Grundbedeutung ‘Sippenmitglied, Blutverwandter’ kaum wahrscheinlich; aus der Gesamtheit der Belege ergibt sich eher ‘Genosse, Gefährte, Mitinhaber’. Abaevs Deutung von ossetisch *særvæt* ‘Gemeinweide eines Auls’ als Kollektivbildung auf **-θwa* von einem unbelegten Gegenstück zu russ. *sjabr* veranlasste den Verfasser, den alten, auf Solmsen zurückgehenden und von manchen (Walde, Kalima, Budimir)

angenommenen Versuch wiederzubeleben, den Serbennamen mit **sebr̥* etymologisch zu verknüpfen. Während für das Slavische die Metathese *br > rb* in **S̥rb(j)i* ‘Serben, Sorben’, ukr. *páserb*, poln. *pasierb* ‘Stiefsohn’, ukr. *prysérbytyjsja* ‘sich zugesellen’ gegenüber russ. *prisebrit’sja* dass. bloß eine ad hoc Annahme ist, war eine solche Umstellung im Sarmatisch-Alanischen als Vorstufe des Ossetischen regulär, was es ermöglicht, die von Ptolemäus um die Mitte des zweiten nachchristlichen Jahrhunderts an den Unterlauf der Volga gesetzten Σέρβοι als einen sarmatischen Stamm aufzufassen, die sich nachträglich nach dem Slavenland verpflanzt haben dürften um bald slavisiert zu werden, aus deren Namen, der **s̥arb-* zu lesen wäre, sich in slavischem Mund **s̥rb-* ergab.

In der vorliegenden Arbeit wird diese Hypothese modifiziert. Sie ging nämlich von der Annahme einer Urverwandtschaft zwischen ursl. **sebr̥* und altiran. **sabra-*, etwa ‘(Stamm)genosse’, aus, die sich auf der sprachlichen Ebene unter einem Ansatz **k̥mb̥hro-* vereinigen ließen. Dabei blieben die baltischen Fakta unerklärt, denn neben der langvokaligen Formen lit. *sė̃bras*, lett. *sēbrs*, die gewöhnlich als Entlehnungen aus östsl. *sjabr-* gedeutet werden, kommen auch die kurzvokaligen vor, die auf ein urbaltisches **sebra-* schließen lassen, das ins Finnische zu einem frühen Zeitpunkt entlehnt wurde, der dem ostslavischen Einfluß auf das Baltische lange zurückliegt. Außerdem ist im ostslavischen Bereich die Form *sebr-* gut belegt, die nicht notwendig als eine sekundäre Entwicklung aus *sjabr-* zu beurteilen ist. Das Nebeneinander, im Baltoslavischen, von **sembra-* und **sebra-* weist deutlich auf eine ursprünglichere Lautform **serbra-* hin, die nachfolgend auf zweierlei Weise dissimiliert wurde. In der Tat liegen einzelne Belege der Form mit zwei *r* vor, kroatisch-čakavisch *srebar* (seit dem XVI Jh.), russ. dial. *srebrjána* pl. ‘Teilhaber, Miteigentümer’, wruss. alt (XVI Jh.) *serebščizna* ‘eine Art Grundsteuer’, wohl < *serebrščizna zu ukr. *sjebersčyna* ‘Gemeindeland’. Andererseits scheint ossetisch *sərvæt* im iranischen Bereich nicht ganz vereinsamt zu sein. Es gibt im Paschtunischen das Wort *sar’əy* ‘Gegendienst, Zusammenarbeit’, gebraucht von zwei Bauern, die jeder je ein Rind haben und sich miteinander vereinigen, um ein Gespann zu bilden. Nun ist als einer der ältesten Gebräuche des slavischen Wortes eben ‘Halbspänner’ anzunehmen, vgl. in dieser Bedeutung kroat. čak. *sebrnjak*, alb. *sëmbër*, arom. *sîmbriu*. Morgensterne stellt, wohl mit Recht, *sar’əy* zu *sar’a* ‘zusammen’, avest. *sar-* ‘Vereinigung, Verbindung, Genossenschaft’; angesichts von osset. *sərv-* kann man eine Rekonstruktion *sar’əy* < **sabraka-* erwägen und als zugrundeliegend ein Kompositum aus *sar-* und der schwundstufigen Wurzel *bar-*, *br-* ‘tragen’ annehmen, altiranisch **sar-bra-*, etwa ‘Zusammenbringen, gemeinsames Beitragen’, die ins Baltoslavische früh entlehnt wurde als **serbra-* > **sembra-* / **sebra-*, wobei sich *e* der ersten Silbe durch die Schwächung von *a* zu *ä* in der iranischen Vorlage erklärt, wie sie sich auch an den frühesten Iranismen in den finnisch-ugrischen Sprachen beobachten lässt.